

Mètodes qualitius per a la interpretació històrica

Elisenda Ardèvol Piera
Joan Oller Guzmán

PID_00207363

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Índex

Introducció	5
Objectius	6
1. Introducció als mètodes qualitius en les ciències humanes	7
1.1. Les preguntes qualitatives	10
1.2. Els paranys epistemològics	11
2. La interpretació qualitativa en història antiga	14
2.1. Historiografia dels mètodes qualitius en història antiga	14
2.1.1. Dels inicis del segle XX a la renovació de l'estudi històric als anys cinquanta	15
2.1.2. L'escola dels Annales i la seva repercussió en l'estudi històric: l'etapa dels primers i segons Annales	17
2.1.3. Els tercers Annales i el gir qualitatiu	19
2.2. L'aplicació dels mètodes qualitius en història antiga	21
2.2.1. L'estudi de la cultura material	23
2.2.2. L'estudi de la cultura visual	30
2.2.3. L'estudi de la cultura textual	38
Bibliografia	45

Introducció

Elisenda Ardèvol Piera i Joan Oller Guzmán

Aquest mòdul pretén introduir els estudiants en els mètodes de recerca de tipus qualitatiu en història antiga. En les últimes dècades, la metodologia qualitativa ha experimentat una acceptació creixent en tots els camps de les ciències humanes i socials, i el camp de la història no n'és una excepció. Com veurem, la història comparteix amb altres disciplines, com l'antropologia o la sociologia, enfocaments i mètodes de recerca que proporcionen diferents maneres d'aproximar-se al coneixement del passat. Reflexionar sobre la metodologia és necessari si volem iniciar-nos en la recerca, reconèixer els secrets i les dificultats de la pràctica de la història i saber-ne utilitzar els instruments analítics. En aquest mòdul reflexionarem sobre la perspectiva qualitativa com a forma de saber i com a mètode, i donarem algunes pautes per poder aplicar-la a una recerca pròpia.

Hem dividit aquest mòdul en dos grans apartats. Un primer centrat en la definició dels mètodes qualitius i els seus usos i problemàtiques dins de les ciències socials i humanes. Un segon en què explorarem la definició d'aquests mètodes en relació amb la història antiga. Per a això, primer farem un repàs de la historiografia de la perspectiva qualitativa dins de la història, per poder comprendre com i per què avui dia hi ha multiplicitat d'estudis sobre el món antic analitzats des de l'enfocament qualitatiu. Posteriorment, veurem com es pot aplicar aquesta perspectiva a les principals maneres d'aproximar-nos al món antic: la cultura material, la cultura visual i la cultura textual. Per a complementar aquest mòdul introductori s'ofereixen tres estudis de cas com a exemples orientatius de l'aplicació de l'enfocament qualitatiu en l'estudi de les cultures mediterrànies de l'antiguitat.

Objectius

L'objectiu d'aquest mòdul consisteix, d'una banda, a introduir els estudiants en els mètodes qualitius de manera general: les seves característiques i problemàtiques. Però, principalment, se'ls mostrarà com es podrien aplicar aquests mètodes en la recerca en història antiga i preparar-los perquè siguin capaços, un cop finalitzada l'assignatura, de dur a terme un estudi sobre el món antic des d'un enfocament qualitatiu de manera sòlida i científicament contrastable. Això es pot desgranar en els objectius següents:

- 1.** Conèixer l'abast i les limitacions dels diferents enfocaments i mètodes d'interpretació cultural de les dades i dels documents historicoarqueològics.
- 2.** Aplicar un marc d'anàlisi crítica, reflexiva i interpretativa sobre les diferents realitats culturals del món antic.
- 3.** Identificar les diferents aproximacions d'interpretació cultural i tècniques d'anàlisi procedents de la història, de la història de l'art i de l'antropologia.
- 4.** Formular preguntes de recerca que tinguin en compte la complexitat de la comprensió de les realitats de l'antiguitat mediterrània, des de la perspectiva de l'experiència històrica i la vida quotidiana.
- 5.** Saber dissenyar una recerca històrica o arqueològica tenint en compte l'enfocament metodològic qualitatiu.

1. Introducció als mètodes qualitius en les ciències humanes

Elisenda Ardèvol Piera

Els mètodes qualitius tenen molta tradició dins de les ciències humanes i socials, les primeres expressions dels quals van sorgir a principi del segle XIX vinculats estretament als primers treballs importants sobre història cultural, i en clara contraposició amb els mètodes positivistes, basats en dades quantitatives i en l'explicació causal dels esdeveniments històrics. El seu principal objectiu obeeix a un interès dels historiadors per apropar-se als aspectes subjectius de l'experiència humana, als que escapaven a una senzilla sistematització i exigien una comprensió i interpretació de les maneres de pensar, de comportar-se i, en definitiva, de viure de les societats humanes. Aquest enfocament, òbviament, necessitava una aproximació metodològica diversa, i d'aquesta manera van sorgir aquests mètodes qualitius, vinculats a disciplines com la filosofia, l'art, l'antropologia, la sociologia, l'etnologia, etc. Dins de la història, amb tot, la generalització dels mètodes qualitius en la recerca no es donaria plenament fins a l'arribada de l'anomenada *revolució historiogràfica francesa*, propiciada per l'École des Annales, que amb una visió holística de la història i un eclecticisme metodològic i disciplinari, va posar les bases de l'expansió actual dels estudis històrics sobre història social, cultural, microhistòria, etc.

Una aplicació d'aquests mètodes qualitius en història antiga que, per les seves pròpies característiques, implica certes problemàtiques inherents però que, tot i això, ens pot permetre obtenir dades rellevants i fiables sobre determinats aspectes de les societats del món antic que escaparien a una aproximació merament quantitativa. Així doncs, tant des de l'estudi de la cultura material, com des de la visual o la textual, l'enfocament qualitatiu, aplicat correctament, ha de permetre apropar-nos als aspectes de les societats passades als quals és més difícil accedir però als quals, alhora, més directament ens sentim vinculats.

En els trets essencials, doncs, la metodologia té molt a veure amb l'epistemologia; amb el fet de preguntar-nos sobre com coneixem, què podem conèixer i per mitjà de quins mètodes i tècniques. Els nostres supòsits, interessos, objectius i propòsits ens porten a triar una perspectiva metodològica o una altra, i és per aquesta raó que establim una relació estreta entre mètodes i teories.

Segons Taylor i Bogdan (1998), el terme *metodologia* designa la manera en què enfoquem els nostres problemes o preguntes de recerca i els procediments per a buscar-ne les respostes; es podria dir que la metodologia és la reflexió sobre el camí que hem de prendre per iniciar la nostra recerca i sobre quina classe de coneixement esperem assolir.

Les teories són un conjunt de conceptes explicatius que ens ajuden a relacionar i a donar sentit a les nostres dades, és a dir, a interpretar la informació que recollim. Les teories, en si mateixes, no es poden refutar o falsejar, sinó que la seva rellevància i validesa es mesura per la utilitat i per la capacitat explicativa que tenen. Les hipòtesis, en canvi, són proposicions o preguntes de recerca que, inspirades en els nostres principis teòrics, poden ser provades, validades o rebutjades a partir de les nostres dades o proves empíriques.

El mètode seria, llavors, el procediment pel qual reunim, tractem i analitzem les dades o proves necessàries per a respondre a la nostra pregunta de recerca.

Entenem per metodologia la reflexió i l'explicitació de la nostra manera de treballar perquè hi hagi una consistència entre el nostre marc teòric, les preguntes de recerca i les tècniques de recollida, tractament, anàlisi i interpretació de les nostres dades –que poden procedir de diferents fonts documentals. Resumint, la metodologia és l'aproximació general amb la qual ens atensem a l'objecte de recerca. Seguint una vegada més Taylor i Bogdan (1998), en les ciències socials, la reflexió metodològica ha pres dues perspectives teoricometodològiques principals. La primera s'associa amb la metodologia quantitativa i el corrent positivista, que reconeix el seu origen en les aportacions de grans teòrics del segle XIX i primeres dècades del XX, com Auguste Comte i Émile Durkheim. Aquesta aproximació es basa en la determinació dels fets i la cerca de les causes dels fenòmens socials, amb independència relativa dels estats subjectius de les persones.

La segona perspectiva teoricometodològica es perfila també en aquest mateix període i se sol adscriure al pensament fenomenològic i hermenèutic, que té una tradició important en la filosofia, en la història i en les humanitats. Un dels exponents principals va ser Wilhelm Dilthey (1833-1911), que va proposar equilibrar el predomini de les ciències naturals en la recerca social i la cerca de causes objectives, amb la proposta d'una **ciència de l'esperit** (*Geisteswissenschaften*) que atengués els aspectes subjectius de la vida humana (que incloïen el dret, la religió, l'art o la història). Afirmava que les ciències socials i humanes han de partir d'un enteniment reflexiu de l'experiència humana i que això solament és possible intentant comprendre la manera en què les persones experimenten i donen sentit al món en el qual viuen. De manera que un enfocament hermenèutic ha de buscar interpretar els textos tenint en

compte la perspectiva de l'autor, igual que des d'una perspectiva fenomenològica, la realitat, al cap i a la fi, és el que les persones viuen i perceben com a real, important i significatiu en les seves vides, i el que interessa és conèixer aquestes diferents percepcions i valoracions de la realitat, si volem entendre l'ésser humà.

Com que les perspectives positivistes i fenomenològiques tracten diferents tipus de problemes i busquen diferents classes de respostes, els seus enfocaments metodològics també seran diferents. Adoptant el model de recerca de les ciències naturals, l'enfocament positivista busca les causes mitjançant models teòrics, inventaris i estudis com els demogràfics, que produeixen dades susceptibles d'anàlisi estadística; és a dir, la seva metodologia se centra en l'ús, desenvolupament i refinament de mètodes quantitius. Les preguntes de recerca també s'adequaran a aquesta perspectiva, dirigint-se cap a la contrastació d'hipòtesis amb mètodes estadístics que se solen expressar mitjançant relacions causals.

L'enfocament qualitatiu busca comprendre per mitjà de mètodes de recerca que no intentin quantificar o establir indicadors i relacions causals entre variables, sinó indagar com és percebuda la realitat en un moment i context històric particular, quines són les raons, els sentiments o valors morals que mouen la gent a actuar de determinada manera, a acceptar una situació donada o a voler-la canviar. Per tant, es pregunta com la gent experimenta la realitat quotidiana, quines són les seves formes de coneixement i de percepció del món que els envolta i com justifiquen les seves accions i presa de decisions. Amb aquest plantejament les dades que interessa recollir, i la metodologia que és necessària desenvolupar, tenen a veure amb les històries de vida personals, l'anàlisi i interpretació de les obres de les persones, i com i mitjançant quines pràctiques –discursives i materials– es legitimen les institucions socials, econòmiques, polítiques o culturals en un determinat període històric o societat. Els mètodes que s'han de desenvolupar tindran a veure, doncs, amb la recollida i l'anàlisi de la cultura material, dels textos escrits, de les imatges produïdes.

En contrast amb els mètodes quantitius, els mètodes qualitius depenen en bona part de l'aproximació teòrica de l'investigador, el context històric en què es troba i, fins i tot, de les seves preocupacions personals. Encara que els mètodes qualitius busquin la comprensió de les motivacions i creences que són darrere de les accions de la gent en la vida quotidiana, això no vol dir que considerin que aquestes motivacions són només pròpies o subjectives de la persona que les adopta o manté, sinó que estan d'acord amb una determinada forma de vida col·lectiva, i en bona part, responen i s'expressen amb pautes que poden ser descrites i estudiades com a socials i culturals, no solament psicològiques. Per aquest motiu al conjunt de mètodes qualitius interpretatius –de textos escrits o d'obres d'art–, s'hi suma la metodologia procedent de l'antropologia, ja que el mètode etnogràfic, inspirat en el treball de Boes i Malinowski, com que pretén la descripció holística de diferents formes de vida social o cultures, permet una aproximació empírica al coneixement de

Lectura recomanada

Per saber-ne més, recomanem la lectura de l'obra de P. Burke, un repàs magnífic i, alhora, entretingut per l'evolució historiogràfica de la història cultural, en què s'analitza detalladament l'evolució dels autors que van iniciar el camí de l'ús dels enfocaments qualitius dins de la història des del segle XVIII fins a l'actualitat: **P. Burke** (2006). *¿Qué es la historia cultural?* Barcelona: Paidós.

les diferents subjectivitats humanes. Això contribueix de manera decisiva al desenvolupament d'una història cultural (Burke, 2006), que com veurem més endavant, juntament amb la tradició historiogràfica dels Annales i la història de les mentalitats, són els enfocaments historiogràfics que més han utilitzat i contribuït al desenvolupament de la metodologia qualitativa.

En principi, en qualsevol recerca, sigui quin sigui el punt de partida epistemològic –positivista o fenomenològic–, pot necessitar i usar complementàriament els mètodes quantitius i els qualitius. No obstant això, cal que la recerca sigui metodològicament consistent. És a dir, cal tenir clar des de quina perspectiva formulem la pregunta, i com i per què combinarem els diferents mètodes perquè la recerca sigui consistent en la proposta teoricometodològica.

1.1. Les preguntes qualitatives

Un problema de recerca en ciències socials i humanes és un espai que desplega les condicions de possibilitat per a la producció de coneixement, assenyala un lloc de tensió on és possible posar a prova la capacitat explicativa de les nostres teories o, més interessant encara, elaborar noves teories o aportar coneixement nou sobre determinats col·lectius, períodes o realitats històriques.

Cal insistir que les preguntes de recerca qualitatives no busquen establir relacions causals entre variables, sinó que pretenen conèixer els detalls d'un escenari històric en particular i aprofundir en la perspectiva dels actors, i les seves motivacions, per a comprendre més holísticament quina va ser la realitat que van construir, la seva cosmovisió i formes de vida. Encara que puguem necessitar certa contextualització procedent de mètodes quantitius, les tècniques qualitatives no poden mesurar la intensitat o extensió d'un fenomen ni demostrar la validesa d'una hipòtesi expressada en aquests termes. Per tant, hem de formular les preguntes de recerca d'una manera que permeti respondre-hi des d'una comprensió de les pautes culturals i estructures socials.

Les preguntes de recerca qualitatives busquen comprendre els motius darrere de les accions humanes, més que mesurar la influència d'un fenomen o contrastar les relacions causals entre diferents variables.

Les preguntes de recerca qualitatives se solen desglossar en hipòtesis o conjectures de partida i en interrogants. Per formular la pregunta general, potser haurem de recórrer a certes suposicions inicials que hem d'explicitar com a hipòtesis de partida, no perquè hagin de ser provades o validades estadísticament en la nostra recerca, sinó enteses com a guies que ens permeten aprofundir en la matèria, i que després, en vista de la nostra anàlisi, podrem descartar, matisar o mantenir. La pregunta general no ha de contenir formulacions de quantitat o causalitat (l'augment dels preus del pa va provocar la rebel·lió camperola?; com va influir la pèrdua de les colònies en la societat europea?).

La pregunta de recerca qualitativa s'ha de formular en termes de cerca de patrons culturals o socials (quin era el paper de les dones en la societat camperola mediterrània?; com es va experimentar la pèrdua de les colònies en la societat europea?). Aquestes preguntes pressuposen certes hipòtesis de partida, com per exemple que les dones formen una categoria social diferenciada que estructura les comunitats camperoles o que les colònies van tenir una significació en la construcció de la identitat europea, fan qüestionar-nos i entendre la modernitat i el progrés. Però aquestes preguntes no es poden respondre d'una manera general, sinó que cal ancorar-les en l'estudi d'una realitat concreta, un estudi de cas o comparació entre diversos estudis de cas.

Per exemple, si centrem el nostre tema d'estudi en la pèrdua de les colònies espanyoles, i concretament, en el que això va significar per a la formació de l'Espanya contemporània, ens interessaran els aspectes culturals i polítics en la construcció de les identitats nacionals. Així doncs, des d'una perspectiva qualitativa, ens podrem preguntar com es va viure la relació hispanoamericana i la independència de Cuba des de la Península, i per a això podem escollir partir dels textos de la generació del 98. D'aquesta manera, establim un punt de partida, un conjunt de textos o unes poesies concretes, per fer una primera aproximació de què se sentia en aquella època i, a partir d'aquest text i de la contextualització històrica, podrem aprendre com es constitueix la identitat de l'Espanya moderna i, a partir d'aquí, podrem intentar generalitzar sobre la significació de les colònies en la configuració de les identitats nacionals de l'Europa del final del segle XIX i principi del XX. Així, no solament generem un coneixement particular i detallat d'un moment històric determinat en relació amb una temàtica concreta, sinó que també podem intentar generalitzar les nostres troballes a àmbits més amplis, per exemple, al conjunt de nacions europees; o fer un estudi comparatiu sobre diferents processos de descolonització i sobre com els percebia la ciutadania i la formació del subjecte polític. A més, l'estudi de casos ens pot aportar una revisió del nostre marc teòric i crear nou coneixement, per exemple, sobre la relació entre ordres polítics, desigualtat social i imaginaris col·lectius; és a dir, podrem construir models teòrics que, al seu torn, puguin ser útils per a confrontar-los amb noves dades empíriques, noves proves, noves troballes, etc.

1.2. Els paranys epistemològics

Per definir les nostres preguntes de recerca i refinar les nostres categories analítiques, que seran a la base de la nostra recerca i que en condicionaran el desenvolupament, cal tenir en compte no caure en alguns paranys del nostre sentit comú. Aquests paranys són, seguint Silverman (1993), els paranys del cientisme, el progrés, el turisme i el romanticisme, als quals cal afegir, en el nostre cas, el presentisme i l'etnocentrisme, que hi estan relacionats.

Què és el que ens mou a anar cap al passat i quins són els perills? Segons Lowenthal (1998), el passat és un país estrany al qual no podem accedir directament; està poblat de persones que van viure en un món diferent del de la nostra contemporaneïtat i, ahora, formen part de nosaltres mateixos, del nostre passat, de la nostra memòria col·lectiva. La nostàlgia pel passat ens pot fer caure en el parany del **turisme**, de buscar en el passat les nostres arrels, o de viatjar al passat per a tenir una experiència de contacte amb allò que és estrany o exòtic però que sentim que està relacionat amb nosaltres.

Ingold (2005) ens proposa que ens qüestionem com entenem el nostre passat. Com a història, el passat és una cosa que deixem enrere, aliena al present; com a memòria és quelcom que es manté en nosaltres, en els nostres cossos, aptituds, sensibilitats i capacitats d'acció i de percepció, com a part generadora

Lectura recomanada

Per saber més coses sobre aquests paranys epistemològics, recomanem llegir el primer capítol de l'obra de Lowenthal, en què s'analitza de manera amena i didàctica aquest "país estrany" que és el passat i els problemes d'aproximar-s'hi: **D. Lowenthal** (1998). "Revivir el pasado: sueños y pesadillas". *El pasado es un país extraño* (pàg. 27-69). Madrid: Akal.

del que som, de la nostra experiència. El problema del **presentisme**, tal com va ser plantejat per Malinowski, és que les percepcions del passat s'entenen com a fets del present i responen als nostres interessos actuals sense tenir en compte l'alteritat que va ser el passat. Ens inclinem massa a poblar el passat de gent com nosaltres, que responen als mateixos impulsos i motivacions que nosaltres, encara que es vesteixin amb robes diferents (Ingold, 1998, pàg. 204). Si anem per aquest camí podem construir el passat com si fos un lloc exòtic per a la diversió del turista i reduir-lo a una varietat cosmètica per al nostre consum. La mirada del turista com a mirada selectiva que atrapa només el que li interessa i que “compra” la riquesa cultural del passat com a mercaderia.

Al costat del parany turístic hi trobem el **romanticisme**; quan el passat és un santuari per a qualsevol versió de la realitat que vulguem promoure i no queda res del passat excepte reconstruir-lo de manera romàntica; d'aquesta manera podem dir que hem clausurat el passat, colonitzat i domesticat aquest país estrany (Lowenthal, 1998, pàg. 211). La mirada romàntica enllaça amb la nostàlgia per trobar l'autenticitat. La incommensurabilitat amb el present també pot crear un efecte d'**exotisme** que ens convida a contemplar una cultura radicalment oposada a la nostra, amb creences en déus que no podrem concebre mai i sensibilitats que no serem capaços mai d'atrapar. Aquesta mirada romàntica evita que vegem els nostres propis processos de diferenciació i exclusió, amb els quals produïm els nostres constructes d'espai i temps; d'aquesta manera s'estableix una tensió entre la diferència anodina del consum turístic i la diferència gairebé mística de l'alteritat absoluta. L'etnocentrisme és tant aquesta exotització de l'altre, com la pretensió que les nostres categories contemporànies es poden aplicar a altres cultures – presents o passades – sense restriccions.

Un altre parany freqüent és el del **progrés**, és a dir, entendre la història com una successió cronològica d'artefactes, tècniques, obres d'art, que inevitablement avança cap a formes més complexes i evolucionades. Al segle XIX era una creença acceptada en totes les ciències socials i humanes que la història era un continu avenç de la civilització i del progrés (des de Darwin i *L'origen de les espècies*, fins a Marx i la inevitabilitat de la successió dels diferents modes de producció). Aquesta premissa de progrés continu no pot ser acceptada avui dia com a punt de partida de la nostra recerca, però és molt freqüent en la nostra vida quotidiana interpretar el passat en aquest sentit, per exemple quan diem frases com aquesta: “ara «això» ha evolucionat i és molt millor que abans” o “les tecnologies han millorat la nostra manera d'informar-nos però han empitjorat les nostres relacions amb els altres, que abans eren més autèntiques”. En aquests casos, assumim el progrés sense analitzar amb deteniment cada context històric particular, donant per fet que les societats anteriors eren més autèntiques perquè no estaven tan tecnificades ni avançades com la nostra i per tant estaven més en contacte amb la natura.

Alhora que pensem aquestes coses, considerem que la naturalesa humana és constant i que la gent amb prou feines ha canviat des de l'edat de pedra. D'aquesta manera, en la majoria de narracions contemporànies o pel·lícules

sobre l'antiguitat (*Peplum*), les passions humanes elementals són representades en un escenari atemporal. L'**anacronisme** és un dels paranys més divertits i que podem jugar a trobar en la major part de narracions sobre el passat!

Considerant la fletxa del temps, el passat ens resulta inassolible, se n'ha anat per sempre, no podem "replicar" el passat tal com uns altres el van viure en el seu present. No obstant això, encara que no podrem "veure" o "experimentar" mai el passat sense la intervenció del present, pels nostres objectius i per les nostres categories i gramàtiques actuals, això no vol dir que no en tinguem cap notícia, que no puguem saber-ne alguna cosa. La metodologia qualitativa no ens pot prometre un accés total al passat i a l'experiència de la gent que hi va viure, però sí que ens hi podem aproximar bastant. El passat com a "país" estrany no ens és del tot desconegut. No estem tractant amb marcians o amb habitants de l'hades i no són necessàriament als nostres antípodes, no és un lloc tan distant perquè no en puguem arribar a saber alguna cosa i de fet, en sabem moltes, de coses.

Aquests paranys examinats aquí breument són el resultat de la temptació d'acceptar acríticament les convencions del nostre sentit comú. L'última de les convencions té a veure amb la posició que prenem com a investigadors. Tampoc no podem creure de manera innocent que el científic es pugui situar totalment fora del sentit comú i que el seu coneixement sigui superior a qual-sevol altre. Aquest últim parany és el del **cientisme**, és a dir, el fet de pensar que ens podem situar fora del temps, fora del nostre context històric, i que així n'obtidrem una visió més nítida, neutral i objectiva. El passat construeix millors narratives que el present. Els historiadors en donem forma i claredat enfront del caos de la nostra època i de la indeterminació del futur. Però el nostre coneixement del passat es basa en el nostre coneixement del present i en proves actuals, i sempre podem trobar noves proves o noves maneres d'interpretar-les.

La intenció d'explicitar aquests paranys és permetre'ns ser conscients de les implicacions que la nostra mirada té en el moment d'analitzar les dades i donar-les sentit. Encara que és inevitable buscar en el passat una manera de legitimar el present, hem de prendre algunes precaucions quan interpretem els fets i les històries del passat, i alhora, hem de reconèixer que el passat està actiu en el present i analitzar-ne les múltiples relacions. La relació entre passat i present pot ser additiva i determinística, o interactiva i transformadora. La història és l'estudi del canvi, la continuïtat i l'anàlisi de la manera com percebem aquestes categories. Passat, present i futur són categories relacionals. El passat està actiu en el present, no solament com una fantasia o un somni, sinó com a part constitutiva.

2. La interpretació qualitativa en història antiga

Joan Oller Guzmán

Feta aquesta introducció general sobre els mètodes qualitatius i la funció que tenen dins de les ciències humanes i socials, hem d'intentar enfocar el nostre interès en quina en pot ser l'aplicació pràctica en el moment de plantejar una recerca en història antiga i en com hauria de ser aquesta aplicació.

Per a això, organitzarem aquest apartat en quatre grans seccions:

- Historiografia dels mètodes qualitatius en història antiga.
- Aplicació de mètodes qualitatius en l'estudi de la cultura material.
- Aplicació de mètodes qualitatius en l'estudi de la cultura visual.
- Aplicació de mètodes qualitatius en l'estudi de la cultura textual.

El nostre objectiu principal és que, després d'haver desenvolupat aquests diferents punts, els estudiants siguin capaços d'introduir la perspectiva metodològica qualitativa dins del disseny d'una recerca científica en el marc de la història antiga i desenvolupar-la de manera eficaç i fiable.

2.1. Historiografia dels mètodes qualitatius en història antiga

Ja hem vist anteriorment que els mètodes qualitatius de recerca tenen l'origen en les ciències socials i humanes, amb un desenvolupament gradual des del segle XVIII. Ara bé, com s'han aplicat aquests mètodes en història antiga? Poden tenir una funció real i fiable quan ens plantegem fer una recerca sobre el món antic? No és una pregunta senzilla de respondre. De fet, hi ha una problemàtica inherent des del plantejament mateix. Així doncs, si prenem com a referència, per exemple, l'obra de F. Alía sobre tècniques de recerca per a historiadors (2008, pàg. 53-56), ens parla de dos tipus de tècniques qualitatives:

- **L'observació documental:** en què s'inclouen tot tipus de documents, tant provinents de la cultura textual, com de la material, visual, etc.
- **L'observació directa:** que té com a eines principals l'entrevista, els tests i l'observació-participació.

Amb això podem veure, per pura lògica, que la segona part d'aquestes tècniques, les d'observació directa, queden en bona part fora del recull de dades de la història antiga. Mentre que, en el primer cas, trobem que una altra vegada la història antiga parteix amb un clar desavantatge respecte a altres períodes històrics més propers a la contemporaneïtat i que, per tant, disposen de més fonts d'informació directes. Per això, podríem dir que la història antiga es tro-

ba en una posició d'inferioritat clara respecte de les possibilitats que aquest mètode d'aplicació implica en relació amb altres períodes com l'època medieval, moderna o contemporània.

De fet, en pocs manuals o articles es fa referència als mètodes qualitius de recerca aplicats a la història antiga, ja que la problemàtica de què hem parlat sempre ha dificultat que se'n proposés una sistematització. Tot i això, sempre han existit aproximacions qualitatives a la història antiga que no solament s'han centrat en l'aspecte metodològic, sinó també en el temàtic, per influència dels diferents corrents historiogràfics sorgits al llarg del segle XX. D'aquesta manera, l'amplitud de qüestions tractades dins de la mateixa història fan que la perspectiva qualitativa no se centri únicament a intentar trobar noves formes i tècniques per a aproximar-nos al passat, sinó que també intenti buscar noves preguntes i temàtiques sobre les quals qüestionar-nos el passat, les quals tradicionalment havien quedat amagades rere l'estudi de la història política, militar o econòmica. Amb tot, resulta fonamental començar aquest mòdul amb un breu repàs sobre l'aparició i evolució de l'aplicació dels mètodes qualitius en història antiga.

2.1.1. Dels inicis del segle XX a la renovació de l'estudi històric als anys cinquanta

L'evolució de l'estudi de la història al llarg del segle XX resulta clarament marcada per l'evolució política, de tal manera que, per exemple, les dues guerres mundials es van convertir en punts d'inflexió en la manera de veure aquesta disciplina de les ciències humanes. En aquest sentit, fins a 1917 es podria parlar de dos corrents majoritaris i enfrontats de com s'ha d'enfocar l'estudi de la història, tots dos relacionats amb el que hem vist en el primer apartat d'aquest mòdul:

Els **positivistes**, representats per autors com Comte, Buckle o l'esmentat Ranke, que defensaven que l'objectiu de la recerca històrica consistia en el descobriment de nous fets i en l'aplicació de la crítica històrica per a eliminar els errors en la interpretació de les dades. Apostaven per l'empirisme i la consideració de la història com una ciència.

Els **idealistes**, amb representants com Droysen, Rickert o Windelband, que diferenciaven entre història i ciència i remarcaven la importància de la intuïció com a principal mitjà per a apropar-se al passat. És el vessant en el qual s'emmarcaria la perspectiva qualitativa i en el qual va tenir un paper fonamental la denominada **història cultural**, apareguda durant el segle XIX, amb Jacob Burckhardt i Johan Huizinga com a màxims representants. L'objectiu d'aquests autors i de les seves obres era el d'obtenir un retrat de l'època analitzada i de la seva cultura, principalment a partir de la història de l'art, però buscant la interrelació amb altres disciplines com la història. La seva petja va

ser continuada per altres autors clau en el desenvolupament del pensament històric durant el segle XIX i començament del segle XX com M. Weber o A. Marburg (Burke, 2004, pàg. 19 i seg.).

L'intent de superar aquesta dicotomia es va expressar en una divisió del mètode històric en fases diferenciades: una primera fase, de recollida de dades basada en el positivisme; i una segona fase amb la interpretació d'aquestes dades obtingudes a partir de la intuïció defensada pels idealistes. Desgraciadament, aquest intent va acabar en fracàs, a causa de la incoherència d'intentar introduir en departaments estancs aspectes com la intuïció o la personalitat i mentalitat de l'historiador, els quals es van revelar també fonamentals en el plantejament metodològic de qualsevol recerca històrica. Si a això hi afegim els problemes derivats del primer conflicte mundial, que va esclatar el 1914 i que va provocar la divisió dels historiadors en diferents faccions nacionals, podem entendre per què la disciplina històrica va entrar en un clar període de recessió i qüestionament que va obligar a fer un replantejament des del fur intern sobre què era la història i quin era el paper dels historiadors en la societat. Al llarg d'aquests anys i fins a la resolució de la Segona Guerra Mundial, hi va haver un debat ideològic sobre la utilitat pràctica de la història, conduït a partir de dos grans corrents: el **marxisme**, que va focalitzar l'interès en la història econòmica; i l'**historicisme alemany**, que es va centrar, en canvi, principalment en els aspectes ideològics i socials i va remarcar la importància del relativisme en la història; és a dir, la idea que tot coneixement històric està marcat per la pròpia visió subjectiva de l'historiador.

Aquest debat es va allargar durant tot el període d'entreguerres, es va estendre fins a la Segona Guerra Mundial i, fins i tot, a la dècada següent (1955). Al llarg d'aquest període, van anar sorgint diversos corrents historiogràfics nous que serien els que dirigirien la renovació profunda de l'estudi històric i que posarien les bases del nou enfocament, tant metodològic com temàtic, que propiciaria l'aplicació dels mètodes qualitius de forma general dins de les recerques històriques. Principalment podem parlar de tres corrents importants, centrats en tres regions (Freedman i altres, 1981, pàg. 329 i seg.):

- **Els Estats Units:** partint de la seva tradició empírica i pragmàtica en història, als EUA es va forjar aquesta renovació a partir de la interacció ferma entre la història i les ciències socials. D'aquesta manera, s'hi van introduir un conjunt de mètodes i tècniques de recerca nous que van servir per a enriquir l'estudi històric enfront de les formes tradicionals d'aproximació al passat.
- **L'URSS:** mitjançant una profunda renovació de la història marxista, iniciada després de la mort de Stalin el 1953. La importància d'aquest corrent se centra en l'estímul cap a l'estudi dels processos socials i econòmics a llarg termini; l'anàlisi de les condicions materials d'un poble (tecnologia i economia) com un tot; l'interès en l'estudi tant de les masses dins la història,

com de les classes socials; o un aprofundiment renovat en les premisses teòriques de la història.

- **França:** representada per l'**escola dels Annales**, creada per M. Bloch i L. Febvre i que va implicar la revolució historiogràfica més important i influent en el desenvolupament de la ciència històrica a l'Europa occidental. Per la seva importància, la tractarem amb detall en el punt següent.

Per a l'aplicació dels mètodes qualitius en història, aquest moment també va significar un punt d'inflexió. De fet, ja hem vist que aquests mètodes tenien una llarga tradició dins de les ciències socials, humanes i de la conducta, però entre els anys trenta i seixanta van recular a causa de la importància i auge creixents dels mètodes quantitius. Així, la renovació teòrica de la història a partir de 1955 va coincidir, de fet, amb un augment de la crítica envers aquests mètodes quantitius. Si a això hi afegim la imbricació progressiva dels mètodes de les ciències socials amb la història, la suma d'aquests elements permet comprendre com la perspectiva qualitativa va entrar irremeiablement dins de les metodologies històriques a partir de la dècada dels seixanta i, sobretot, dels setanta.

2.1.2. L'escola dels Annales i la seva repercussió en l'estudi històric: l'etapa dels primers i segons Annales

Si hi ha un corrent historiogràfic que ha contribuït a l'aplicació de l'enfocament qualitatiu dins la història, aquest és, sens dubte, l'escola dels Annales. Sorgida, com hem dit, del pessimisme general entorn de la disciplina històrica en el període d'entreguerres, va comportar el més semblant a una revolució en la concepció i pràctica de la història i, de fet, la seva aparició i influència es coneix com la **revolució historiogràfica francesa**, segons el terme encunyat per P. Burke (2006).

Va néixer l'any 1929, en el si de la revista *Annales d'Histoire Économique et Sociale*, fundada pels anteriorment esmentats **M. Bloch** i **L. Febvre**. Les seves propostes ideològiques significaven un trencament amb el passat, marcat pel positivisme i l'historicisme, i proposaven una espècie d'emancipació dels documents i els seus lligams, buscant la utilització de tots els instruments i recursos disponibles per a l'home, obrint-se alhora als descobriments i mètodes d'altres disciplines, com la geografia, l'economia, la sociologia, psicologia, etc. En certa manera, l'objectiu final era poder arribar a una "història total", és a dir, una concepció holística de la disciplina històrica en el sentit més ampli del terme. En aquesta concepció, òbviament, hi va tenir molt a veure la formació personal i professional de tots dos fundadors. Així, per exemple, en les obres de Bloch ja es pot veure que utilitza diverses disciplines com la psicologia, l'antropologia o la sociologia, i això el converteix en el precursor de la història de les mentalitats o la història comparada. Per la seva banda, Febvre va realitzar diverses obres sobre història social i psicologia col·lectiva. A partir d'aquesta base van sorgir aquests **primers Annales**, inicialment molt centrats

Lectures recomanades

Per saber més de l'escola dels *Annales*, recomanem dues obres que descriuen de manera sintètica i analítica les característiques, assoliments i representants principals: **P. Burke** (2006). *La revolución historiográfica francesa. La Escuela de los Annales: 1929-1989*. Barcelona: Gedisa; **C. A. Aguirre** (1999). *La Escuela de los Annales: ayer, hoy, mañana*. Montesinos.

en la història econòmica, però progressivament més interessats en la història social. Es tractava d'un corrent obert a les influències externes i, potser, aquesta amplitud de mires va ser la principal aportació a l'estudi històric. De fet, la importància inicial de la història econòmica bevia directament de la història marxista, mentre que l'aproximació metodològica a les ciències socials anava paral·lela a la visió americana, si bé s'emfatitzava més la qüestió temporal, donant més flexibilitat a l'aplicació dels seus mètodes.

La segona etapa o **segons Annales** van estar representats per una de les grans figures de la historiografia europea del segle XX: **Fernand Braudel**. Després de la publicació de la seva obra sobre el Mediterrani en època de Felip II, Braudel va passar a ser el cap visible de l'escola dels Annales, i en va ser el director des de 1956. La seva obra va ser el compendi dels aspectes iniciats per Bloch i Febvre i, d'alguna manera, va ser el primer a fer intents consistents de l'anomenada *història total*. Per exemple, en l'obra sobre l'època de Felip II, va combinar geografia històrica, sociologia, antropologia, etc., amb l'objectiu d'integrar l'economia, la societat, la política i la cultura en una mateixa recerca històrica. Però sens dubte, la seva aportació més remarcable va ser el concepte de la *longue durée*, sorgit d'una concepció estructuralista de la història. Aquest terme plantejava que existien tres nivells d'evolució de la història: les estructures, equiparables als elements que es mantenen al llarg del temps (el temps geogràfic, al qual només ens podem aproximar mitjançant la *longue durée*); les conjuntures, equiparables als elements en què és perceptible el canvi (el temps social); i els fets, representats pels actes de cada individu i els esdeveniments (el temps individual). La gran novetat proposada per Braudel va ser la intenció d'integrar aquests tres nivells en l'estudi històric, la qual cosa va requerir canvis metodològics importants. Així, per exemple, en l'anàlisi de les estructures era fonamental dominar geografia, demografia, botànica, climatologia, etc., mentre que, per al cas de les conjuntures, disciplines com la matemàtica o l'estadística es convertien en bàsiques.

Aquest últim punt ens porta directament a un altre aspecte clau, ja que a partir d'aquests segons Annales, s'introdueix de manera progressiva, dins l'escola de què parlem, una influència creixent de la visió marxista teòrica i, dins l'àmbit purament metodològic, una presència més gran de l'estadística. Així doncs, i seguint la tònica general que es donava en les ciències socials, la història es veu implicada en l'auge dels mètodes quantitius que, de fet, van donar lloc al naixement de la història quantitativa, amb E. Labrousse com a principal representant. Un enfocament quantitiu que es va aplicar inicialment de manera gairebé exclusiva en l'economia (per exemple, en l'estudi de l'evolució dels preus) i que posteriorment es va traslladar també a la demografia. Per tant, encara no hem arribat al moment de la generalització dels mètodes qualitius en història; ara bé, es tracta d'un període clau especialment per la reacció historiogràfica que va generar dins mateix de l'escola dels Annales.

2.1.3. Els tercers Annales i el gir qualitatiu

Braudel va deixar la direcció dels Annales l'any 1969 per divergències internes, i això va marcar un canvi en l'estructura de l'escola historiogràfica, clarament influenciada pels fets de maig del 68. La nova direcció queda en mans d'E. Le Roy, J. Le Goff i M. Ferro, i s'inicien els **tercers Annales** o, com els defineix C. A. Aguirre (1999, pàg. 141): els **Annales de les mentalitats** i de l'antropologia històrica. Van aparèixer en un context de renovació de la mateixa història com a disciplina i, de fet, alguns dels membres d'aquesta tercera generació definiran aquest canvi com la **Nova Història**. Aquesta regeneració no va tenir lloc només a França; trobem també el desenvolupament de la psichistòria anglosaxona, l'antropologia històrica russa, la *intellectual history* nord-americana o la *Neue Sozial Geschichte* alemanya. Igualment, som davant d'un moment d'ebullició teòrica en el camp de l'arqueologia, amb la reacció postprocessual, que analitzarem amb més detall en el proper apartat. Tot això, doncs, marca el punt de partida d'una nova manera d'enfocar la història i de fer-la; i és en aquest context en què, per primera vegada, els mètodes qualitius van obtenir un paper rellevant en les recerques històriques.

Centrant-nos en el cas dels Annales, ja que van ser els que van tenir més repercussió en l'estudi del Mediterrani, els canvis aportats per aquesta tercera generació es podrien resumir en tres grans aspectes:

- Abandonament de la història econòmica i de la perspectiva de la història global, amb una aposta ferma pel que es podria denominar *història cultural*.
- Fort eclecticisme ideològic i metodològic al voltant de la problemàtica comuna de les "mentalitats".
- Malgrat algunes continuïtats, reacció contra la història quantitativa.

En general, es van donar una multiplicitat d'enfocaments i metodologies per a tractar temàtiques relacionades amb la cultura, la ideologia i les mentalitats. En aquest sentit, torna a ser clau una nova aproximació des de la història envers els plantejaments i mètodes de les ciències socials i la psicologia. De manera molt simple, podríem intentar definir tots aquests moviments a partir de dues línies majoritàries:

- **L'antropologia històrica:** l'exponent més important seria Le Roy. Intenaria estudiar els comportaments, hàbits, modes d'organització i de relació social dels grups humans. S'emmarcaria en el que s'ha denominat *gir antropològic*.
- **La història de les mentalitats:** representada principalment per Le Goff, buscava analitzar les actituds mentals, les visions col·lectives de les coses, els universos culturals, els sentiments i les creences d'una societat o època

determinada. L'objectiu primordial seria trencar amb la història tradicional de les idees, la qual només focalitzava els esforços en els personatges importants o en èpoques determinades.

Per tant, la tercera generació dels Annales va provocar un canvi en la manera de veure la disciplina històrica, cosa que va comportar una transformació total dels punts d'interès de l'historiador, que ara s'apartaven de qüestions com l'alta política, les guerres, la història dels grans personatges i els grans pensadors, per centrar-se en elements habitualment deixats de banda com la quotidianitat, les maneres de pensar, els hàbits i costums, la cultura popular, etc.

Un conjunt de temàtiques que no solament significaven una nova manera de repensar la història, sinó que també, per força, implicaven la necessitat de noves aproximacions metodològiques, en què els mètodes qualitius van ser, doncs, una de les solucions a aquestes noves necessitats de l'historiador.

Així, per exemple, Le Roy va desenvolupar un estudi sobre la inquisició utilitzant els interrogatoris conservats com si fossin entrevistes, amb l'objectiu de descobrir aspectes sobre la vida quotidiana i sobre l'actitud dels camperols francesos del segle XIV. A. Besançon i R. Mandrou, per la seva banda, van recollir la influència de la psicohistòria americana per intentar desenvolupar una història psicoanalítica. Les percepcions i emocions van passar a tenir un paper central dins de l'anàlisi històrica i autors com Ph. Ariès o Corbin la van aplicar en l'estudi de la percepció de fenòmens com la infància, la mort, els somnis, el cos, les olors, etc. Igualment, la sexualitat i tots els elements que l'envolten van passar a primer pla, com mostren els treballs de J. L. Flandrin; van aparèixer, alhora, els primers treballs de dones, que van introduir un camp que es convertirà en fonamental en les dècades següents: la història del gènere (C. Klapisch-Zuber o M. Ozouf). Durant aquests anys es van tractar molts altres aspectes com la memòria (P. Nora), la imatge de l'altre (R. Chartier); la història de la por i la culpabilitat (J. Delumeau), la religió (A. Duprou) o les estructures mentals i els hàbits de pensament (G. Duby).

També cal remarcar que, a partir del final de la dècada dels setanta, sorgeix l'anomenada *microhistòria* a Itàlia, amb una influència directa d'aquests tercers Annales, i amb representants com C. Ginzburg o G. Levi. El seu objectiu és allunyar-se de les classes i grups socials, per centrar-se en l'estudi dels individus i intentar obtenir dades sobre la quotidianitat, aspectes socials i culturals, etc.

Ja per acabar els Annales, cal esmentar com a mínim la seva quarta generació o **quarts Annales**, apareguts després de 1989 i en un nou context geopolític mundial marcat per la fi de la Guerra Freda. Es tracta d'un projecte impulsat per B. Lepetit amb l'objectiu de superar els problemes associats als tercers Annales i a la història de les mentalitats; i si bé els resultats no han estat excessivament reeixits, la influència dels Annales s'ha mantingut fins avui.

En resum, doncs, al llarg de la seva història els Annales han resultat fonamentals per al plantejament d'una assignatura com aquesta. Això és degut al fet que els seus membres es van proposar reinventar la història, intentant determinar quins eren els focus d'interès reals que tenia. Amb aquests nous punts d'interès, van crear la necessitat d'una profunda renovació metodològica. Així, tal com bé comenta P. Sorcinelli (1996, pàg. 34 i seg.), la Nova Història va comportar obrir les portes a la introducció de la recerca qualitativa dins de l'estudi històric, amb un conjunt de noves vies d'interès a les quals l'historiador no es podia aproximar ni amb les eines tradicionals, ni amb mètodes quantitius. Sorcinelli esmenta quatre grans vies: la història de l'alimentació, la història de la sexualitat i la família, la història de la infància i la història de la mort. Però ja hem vist que el ventall és molt més ampli.

Ara bé, tornant a la nostra problemàtica inicial, aquest autor només fa referència a aquesta possibilitat a partir de l'edat mitjana. Per tant, excloent-ne la història antiga fa que ens preguntem una altra vegada: **es poden aplicar de manera vàlida els mètodes qualitius en història antiga?** Doncs bé, els mateixos Annales ens en donen la resposta, ja que s'hi van formar algunes de les figures més importants dels estudis sobre el món clàssic com A. Piganiol, J. P. Vernant o P. Veyne, els quals, amb els seus treballs brillants sobre aspectes com la religió, el mite, la vida social o la quotidianitat en el món antic, van posar les bases per a l'àmplia multiplicitat de treballs que avui dia intenten aproximar-se a l'antiguitat des d'aquesta perspectiva qualitativa.

D'aquesta manera, i partint d'aquestes bases historiogràfiques, des de la multidisciplinarietat, la flexibilitat metodològica i l'adaptabilitat, creiem que els mètodes qualitius poden oferir un ampli marc de recursos per a l'investigador del món antic.

2.2. L'aplicació dels mètodes qualitius en història antiga

Ara que ja hem vist com, quan i per què es comencen a introduir els mètodes qualitius en història, hem d'intentar plantejar com es poden utilitzar per a obtenir informació històrica de l'antiguitat.

En primer lloc, ha de quedar ben clar que allò que defineix l'èxit o l'interès d'una recerca històrica està més vinculat a la pregunta que l'historiador es planteja, que no pas a la metodologia que s'utilitzi per a resoldre aquesta qüestió. Així doncs, sense treure ni de bon tros importància a l'aparell metodològic, no és tan determinant aplicar mètodes i tècniques de tipus qualitatiu o quantitatiu com el fet que sapiguem triar com a punt de partida la pregunta adequada.

Ara bé, si tot i així volem dur a terme una recerca sota un enfocament qualitatiu, com es pot fer aquest enfocament en referència al món antic? Ja hem vist que existeix un problema insalvable metodològicament parlant, ja que com que es tracta de l'estudi de civilitzacions extintes, és impossible que

Lectura recomanada

Per saber-ne més, recomanem el treball de Sorcinelli, una bona aproximació general sobre la qüestió de la història social, les seves aplicacions i problemàtiques: P. Sorcinelli (1996). *Il quotidiano e i sentimenti. Introduzione alla storia sociale*. Milà: Bruno Mondadori.

Lectures recomanades

Per saber-ne més, podeu consultar alguna de les obres principals d'aquests autors que, com dèiem, s'han convertit en veritables clàssics de la historiografia del món antic. Per exemple: P. Veyne (1991). *La sociedad romana*. Madrid: Mondadori; J. P. Vernant (1973). *Mito y pensamiento en la Antigua Grecia*. Barcelona: Ariel; A. Piganiol (1972). *L'Empire Chrétien: 325-395*. París: P.O.F.

l'investigador pugui tenir una aproximació directa amb els seus habitants. Però exceptuant aquest problema (important, sens dubte), veiem que la resta de característiques que es pressuposen en una recerca de tipus qualitatiu es poden aplicar més o menys directament a l'antiguitat.

- L'objectiu seria la **comprensió dels comportaments humans** i les seves maneres de pensar i actuar; per tant, un element que ja hem vist que passa a ser central per la influència dels tercers Annales.
- El **marc natural**, i no pas el laboratori, seria el camp de treball principal en què es buscaria el contacte directe amb els fenòmens d'estudi. En aquest cas, el treball arqueològic resultaria paradigmàtic.
- **Subjectivisme i relativisme** tant en el plantejament de la recerca com en la seva interpretació. La realitat és dinàmica, varia amb els canvis de mentalitats de les persones; alhora, la percepció és clau en la realitat, ja que és real allò que és percebut com a tal per les persones; per tant, tota visió de la realitat és relativa. De la mateixa manera, tota recerca qualitativa està directament influenciada per les estructures i condicionants mentals de l'investigador que la duu a terme; l'objectivitat es considera com a impossible. Una altra vegada, aquests elements estan presents en els plantejaments de l'escola dels Annales i, com veurem, la importància de la percepció és fonamental dins dels corrents teòrics que han afectat l'estudi del món antic, com la fenomenologia.
- La metodologia té com a **instrument principal** l'investigador. Cal que plantegi l'estudi intentant evitar tant com sigui possible marcs teòrics previs, i que alhora es mostri flexible amb la metodologia, la qual s'aniria dissenyant a mesura que avança l'estudi. Per tant, com havíem avançat anteriorment, en un estudi qualitatiu sobre el món antic, la **multidisciplinarietat**, la **flexibilitat** i l'**adaptabilitat** de l'investigador a les circumstàncies serien fonamentals.
- Es busca una **interpretació idiogràfica** de les dades; és a dir, que no es formulen teories generals partint de casos particulars, sinó que els resultats se circumscriuen únicament al context del cas d'estudi. En aquest sentit, també hem vist alguns corrents historiogràfics clarament propers a aquesta concepció i que s'apliquen a l'antiguitat, com la microhistòria o la història local.
- Finalment, els **resultats no són definitius** ni absoluts; més aviat respondrien a la interpretació personal de les dades per part de l'investigador en relació amb el context en què se situa i, per tant, podrien variar segons l'espai i el temps en què es dugués a terme la recerca. Tot i així, aquests resultats serien vàlids sempre que partissin d'un estudi metodològicament rigorós i coherent.

Per tant, podem veure que les principals característiques de la recerca qualitativa es podrien aplicar perfectament a un estudi d'història antiga. Hem de tornar a insistir, però, que no totes les tècniques derivades dels mètodes qualitius són aplicables a l'anàlisi de l'antiguitat (per exemple les entrevistes, els tests o l'observació-participació) i que, per tant, l'investigador haurà d'adaptar les tècniques de treball a aquestes característiques especials que caracteritzen el món antic. Igualment, perquè es pugui validar un estudi d'aquest tipus, també s'hauran de complir els criteris tradicionals perquè una recerca qualitativa es pugui considerar rellevant i vàlida: credibilitat, transferibilitat, dependència i confirmabilitat.

Així doncs, un cop confirmada l'aplicabilitat dels mètodes qualitius en història antiga, vegem com aquests ens poden ajudar a obtenir dades de les principals fonts d'informació disponibles per a l'antiguitat: la cultura material, la cultura visual i la cultura textual.

2.2.1. L'estudi de la cultura material

Una part fonamental del coneixement que podem obtenir de les comunitats humanes que van habitar en el món antic prové del que podem denominar *cultura material*; és a dir, tots els instruments, eines, objectes, etc., generats per l'activitat cultural i que es van utilitzar per a facilitar la vida i el desenvolupament de les societats humanes. I si hi ha alguna disciplina per a l'estudi històric que es relacioni amb aquesta cultura material, és sens dubte l'arqueologia. Per això, centrarem aquest apartat en l'anàlisi de l'enfocament qualitatiu dins de l'arqueologia.

El cas de l'arqueologia és especialment interessant, ja que la seva evolució teòrica i tècnica constant ha fet que, de la mateixa manera que en el cas de la història, hi hagi hagut múltiples reflexions al llarg de les últimes dècades sobre els objectius, funcions i, en general, sobre la validesa com a disciplina científica. Dins d'aquests debats, i de la mateixa manera que en la història, hi ha hagut corrents teòrics més propers a la perspectiva qualitativa i altres de més allunyats (o propers a l'enfocament quantitatiu). I aquests corrents, creiem, estan directament vinculats als moviments teorico-metodològics que han anat sorgint durant tot el segle XX en el camp de les ciències socials i humanes i que ja hem comentat anteriorment. És per això que cal fer un petit acostament a les característiques d'aquests corrents.

Sens dubte, el gran moment de canvi dins de la concepció de l'arqueologia es va donar a partir de final dels anys cinquanta i inici dels seixanta amb l'aparició de l'anomenada *arqueologia processual*. Sorgida de l'arqueologia anglosaxona, a partir dels treballs d'arqueòlegs com G. Willey, L. Binford o D. L. Clarke, va néixer com a reacció contra l'arqueologia cultural i historicista europea. La proximitat ideològica a les escoles socials americanes va provocar una identificació directa amb l'antropologia cultural, i va ser pràcticament concebuda més com a antropologia que com a història. El seu objectiu seria

Lectura recomanada

Per a més detalls sobre aquests criteris, podeu consultar l'apartat "Fiabilitat, validesa i generalització de les dades qualitatives" en el treball d'A. Vayreda: *Tècniques d'anàlisi de dades*. UOC.

explicar el passat més enllà de la pura descripció i per a fer-ho, metodològicament parlant, es podria definir com a positivista i empirista. Per tant, intentava obtenir un coneixement positiu del passat arqueològic, un coneixement objectiu i atemporal que, partint d'un passat particular, permetés fer generalitzacions transculturals. Si a això hi afegim un interès renovat per les tècniques provinents de les ciències dures i un allunyament buscat de les emocions, la subjectivitat, la ideologia, les creences, etc., veiem que l'arqueologia processual, definida pels seus impulsors com a “Nova Arqueologia”, s'emmarcaria perfectament dins de l'auge esmentat dels mètodes quantitativs que s'adona entre els anys cinquanta i seixanta.

Però com passa sempre en el camp de les escoles teòriques, una reacció acaba provocant una contrareacció, en aquest cas aportada per l'**arqueologia post-processual**. Apareguda a partir dels setanta a la Gran Bretanya i Escandinàvia com una reacció clara contra la nova arqueologia, va tenir el seu màxim auge als anys vuitanta, amb arqueòlegs com I. Hodder, C. Tilley o M. Shanks com a màximes figures. El principal plantejament, com defensen els mateixos Hodder i Shanks (1995, pàg. 4 i seg.), seria dubtar de la possibilitat real de convertir l'arqueologia en una ciència antropològica, basada en l'observació de les restes materials del passat, que n'obtingui dades positives i objectives però completament deslligada del present.

La importància d'aquest corrent teòric per a nosaltres és que presenta uns plantejaments i característiques plenament identificats amb la perspectiva qualitativa de la recerca històrica. Així, si exposem resumidament aquestes característiques i les comparem amb les que hem plantejat en l'apartat anterior, veurem que les coincidències són evidents:

- L'objectiu principal no és obtenir explicacions causals, sinó intentar **entendre i donar sentit** a les coses que no en tenien dins de les comunitats humanes passades. L'arqueologia és una pràctica social i, per tant, té a veure amb els significats (**simbolisme**).
- **Subjectivitat i relativisme**, en el sentit que consideren impossible obtenir dades totalment objectives i asèptiques a partir de l'excavació arqueològica. Tota intervenció arqueològica parteix d'un conjunt de construccions particulars i subjectives del passat influïdes per l'experiència personal de cada investigador. De la mateixa manera, no es pot intentar introduir totes les comunitats passades estudiades dins del mateix marc teòric o interpretatiu, ja que cadascuna tenia característiques culturals i socials pròpies; per tant, hi ha una relació clara amb el relativisme cultural.
- Metodològicament, l'investigador no pot estar lligat a determinades regles o marcs teòrics. Igualment, la **recerca** ha de ser **flexible** i pot anar evolucionant a mesura que es va desenvolupant.

Lectura recomanada

Per saber més coses sobre l'arqueologia postprocessual, els seus fonaments teòrics i pràctiques, recomanem l'article de Hodder i Shanks: **M. Shanks; I. Hodder** (1995). “Processual, post-processual and interpretative archaeologies”. *Interpreting archaeology. Findin meaning in the past* (pàg. 3-29). Londres: Routledge.

- Es prioritzen les dades històriques concretes enfront de les generalitzacions. Per tant, existeix una **interpretació idiogràfica** de les dades.
- L'**arqueologia** s'entén com a **interpretació**, però alhora com a **creació**. És un procés en moviment que fa que no hi hagi un resultat final sobre com era el passat. No és tampoc un procés unívoc i hi pot haver múltiples interpretacions vàlides sobre un procés històric passat amb diferents propòsits, desitjos o necessitats. De fet, tot acte arqueològic s'entén com a interpretatiu i, per tant, incert; per això, sempre s'ha de sospitar del resultat final d'una recerca.

Així doncs, veiem que clarament l'arqueologia postprocessual (també denominada **arqueologia interpretativa**) s'emmarca dins dels moviments teòrics sorgits a partir dels anys setanta, com els tercers Annales, que permeten l'inici de la generalització dels mètodes qualitius en l'estudi de la història. Arran de la reacció postprocessual, han aparegut altres corrents teòrics en arqueologia entre els anys vuitanta i l'actualitat, en què la perspectiva qualitativa és fonamental per a poder desenvolupar els seus enfocaments. Vegem-ne breument alguns exemples:

- **L'arqueologia cognitiva**: basada en l'estudi de les formes antigues de pensament a través de les restes materials. Si bé existeix un vessant directament derivat de la nova arqueologia, l'objectiu del qual seria trobar una metodologia que permeti inferir de manera fiable i objectiva aquestes formes de pensament, ens interessa més un altre vessant, sorgit precisament de l'arqueologia postprocessual. Aquesta es pretén endinsar en la ment dels membres de les comunitats passades mitjançant una empatia activa. Per tant, es tracta d'una visió subjectiva, ideal i interpretativa que ha estat durament criticada per l'escepticisme en la validesa dels seus mètodes.
- **L'arqueologia fenomenològica**: nascuda a partir dels treballs del filòsof alemany Husserl com a crítica a l'empirisme científic, ha començat a tenir rellevància dins de l'arqueologia en les últimes dues dècades. L'objecte d'estudi són els fenòmens i com aquests són percebuts per l'ésser humà. Es busca descriure la cultura material i les sensacions que provoca per a poder-la interpretar i entendre. Per això, la principal eina metodològica de la fenomenologia és l'experiència sensorial: veure, sentir, fer olor, tocar, assaborir; en definitiva, sentir personalment i subjectivament allò que intentem analitzar. La idea general seria que el cos humà, des d'un punt merament biològic, és el mateix ara que quan va sorgir el primer *Homo sapiens sapiens*; així doncs, per força, la percepció sensorial d'un objecte, un paisatge o un monument ha de ser similar tant ara com fa milers d'anys. Per tant, igual que en l'antropologia, l'observació participativa seria l'eina metodològica clau per a entendre la fenomenologia. Per exemple, un arqueòleg fenomenològic s'endinsaria tot sol al temple de Karnak o al Colosseu romà i en descriuria detalladament les sensacions percebudes al llarg de tot un passeig per aquests monuments: els sorolls, les imatges, les olors,

etc., la qual cosa li permetria entendre millor la funcionalitat d'aquests monuments i també la impressió que generarien en els seus contemporanis. Òbviament, es tracta d'un corrent que ha estat durament criticat per la seva subjectivitat i falta de rigor científic; ara bé, des d'una perspectiva qualitativa, aquestes crítiques perden sentit, ja que aquesta aproximació permet, des de cert punt de vista, l'obtenció de dades bàsiques per a comprendre la percepció i els comportaments humans en el passat. Alhora, es tractaria d'un dels pocs enfocaments en història antiga que permetria el treball des del marc natural; és a dir, buscant el contacte directe amb els fenòmens d'estudi.

- **L'arqueologia social:** se centra en l'estudi de les relacions dins dels grups socials, tant en el passat com en l'actualitat. Intenta determinar, a partir de l'estudi de la cultura material, com les societats humanes s'expressen, es relacionen i es perpetuen. Si bé l'estudi dels factors socials en arqueologia va tenir els orígens en la primera meitat del segle XX, la seva repercussió va passar a ser central gràcies precisament a l'arqueologia postprocessual, que es considera explícitament com a arqueologia social. Així doncs, la implicació directa de l'arqueologia amb l'element social ha comportat canvis importants tant dins l'àmbit teòric com metodològic, amb una relació cada vegada més important amb la teoria social provinent de disciplines com l'antropologia social, la sociologia, la geografia humana, la lingüística, etc.

A banda, també hi ha hagut una clara influència del postprocessualisme en altres corrents com l'**arqueologia del paisatge**, l'**arqueologia simbòlica**, l'**arqueologia del gènere** o l'**arqueologia contextual**.

Un cop vistos els diferents moviments teòrics que faciliten l'aplicació dels mètodes qualitius en arqueologia, ens preguntem: com es pot aplicar aquesta perspectiva qualitativa a l'hora d'emprendre una excavació arqueològica? És a dir, de quina manera podem obtenir dades vàlides dins de la recerca a partir d'aquests mètodes? En aquest sentit, pensem que hi ha tres elements fonamentals dins del procés d'una intervenció arqueològica en què la mirada qualitativa pot ser de gran utilitat: amb referència a l'objecte (recuperació de materials), al context (interpretació) i a la metodologia (tècniques aplicades).

1) **Els objectes:** són la principal raó de ser de l'arqueologia, que tracta de recuperar-los i establir-hi les relacions físiques i cronològiques. Ara bé, habitualment l'"obsessió per l'objecte" va fer que s'oblidés l'objectiu final, que no és altra cosa que la interpretació de les comunitats humanes passades. D'aquesta manera, des d'una perspectiva qualitativa de l'arqueologia, resulta fonamental tornar a situar l'objecte allà on es mereix, s'ha de tornar a l'objecte social, el que sobrepassa la categoria de simple element de la cultura material i passa a ser, seguint Carreras, "un transmissor de informació del comportamiento de los individuos que lo generaron" (2002-2003, pàg. 66). Per tant, la interpretació d'objectes recuperats en una excavació o prospecció arqueològica ha d'anar més enllà d'una simple enumeració quantitativa o d'un reconeixement formal

que ens porti de manera determinista a una interpretació funcional. S'ha de buscar comprendre l'objecte sobre la base del seu valor social i cultural. Per a això, com veurem, són bàsics el context i la metodologia usada; però també hi té un paper clau el nostre enfocament sobre la mateixa noció d'*objecte*.

Un bon exemple de les problemàtiques associades a la interpretació dels objectes dins de l'excavació arqueològica seria la ceràmica. S'han fet centenars de categoritzacions i classificacions tipològiques sobre la ceràmica clàssica, de tal manera que avui dia és més important poder saber davant de quina forma i quin tipus ceràmic som, que no intentar determinar per què trobem aquest tipus de ceràmica en un context determinat o qui va usar aquesta ceràmica i quin ús social se'n va donar. Tot això sense oblidar que, finalment, les categoritzacions ceràmiques són elements totalment subjectius, basats en la interpretació personal d'un investigador a partir d'un registre arqueològic que només representa un percentatge ínfim de la ceràmica utilitzada en un període determinat de l'antiguitat.

Vinculada a la noció d'*objecte*, resulta molt interessant l'aproximació duta a terme per I. Kopitoff (1998) i A. Appadurai (1998) sobre la biografia cultural dels objectes i la transmissió dels béns, respectivament. Aquests treballs demostren la complexitat dels objectes, els quals al llarg de la vida d'ús poden variar tant de propietari, com de funció o d'estatus econòmic. D'aquesta manera, no té el mateix valor social i cultural una ceràmica àtica trobada a l'àgora d'Atenes, que la mateixa ceràmica descoberta en un hàbitat de funcionalitat singular dins d'un poblat ibèric. De fet, cada objecte al llarg de la seva vida tindrà diferents etapes, dependent de si va ser recategoritzat pels seus propietaris o si va tenir el seu propi periple físic i, com apunta Carreras (2002-2003, pàg. 74), "este concepto de edad del objeto es fundamental para interpretarlo, ya que, como hemos dicho antes, las edades pueden suponer nuevas definiciones, lo cual significa una acumulación de funciones y significados". Per tot plegat, la interpretació de la biografia dels objectes és un aspecte fonamental per a la visualització correcta dels objectes dins d'una excavació arqueològica, en un marc més ampli pel qual la determinació del valor social i cultural d'aquests objectes resulta bàsica per a superar la interpretació merament funcional i quantitativa i per a apropar-se des d'una perspectiva qualitativa a la cultura material.

2) **El context:** en arqueologia el concepte de *context* és fonamental. Però en el marc de les arqueologies interpretatives, se'n deriven dues significacions. La primera, la més clàssica, és la que té a veure amb el mètode arqueològic mateix i es referiria al context arqueològic on es descobreix una troballa. Òbviament, es tracta d'un aspecte clau, ja que depenent d'aquest context la cultura material varia quant a la interpretació que se'n fa, cosa que aporta dades totalment diverses. Així doncs, el mateix objecte pot tenir significats diferents depenent del context arqueològic en què es trobi. Això ens remet, un altre cop, a la qüestió de la biografia dels objectes i al valor social i cultural que tenen.

Lectura recomanada

Per saber més coses sobre la cultura material i el seu enfocament com a element social, recomanem llegir l'article de Carreras i Nadal: C. Carreras; J. Nadal (2002-2003). "Reflexiones en torno a la cultura material. Nuevas aproximaciones". *Pyrenae* (vol. 33-34, pàg. 65-80).

Per posar algun altre exemple d'aquest tema: no és el mateix trobar una àmfora vinícol·la hispana dins les runes d'una terrisseria en una vil·la de la província tarragonina del segle I aC, que trobar-la en un campament romà del *limes* danubià del segle I dC; o que descobrir-la reaprofitada com a material de construcció en una fortificació romana del segle III dC als Pirineus. Tots aquests contextos diferents condicionen la interpretació de l'objecte i, alhora, aporten informació clau sobre com comprendre correctament el valor social i cultural que té en cada espai i moment determinat.

Àmfores romanes en el seu context arqueològic

Font: imatge pròpia.

Però hi ha un altre significat de context en l'àmbit arqueològic i que resulta especialment interessant en relació amb els mètodes qualitius. Aquest context seria el que inclouria tant l'excavació arqueològica, com els qui hi participen. És a dir, el context sociocultural, polític, econòmic, etc. en el qual es desenvolupa un treball arqueològic. Aquesta no és pas una qüestió banal, perquè ja hem vist que l'arqueologia postprocessual remarca la importància de l'experiència personal de l'investigador amb relació a la interpretació que fa del fet arqueològic, i és impossible separar tots dos elements i, per tant, descarta la possibilitat d'un objectivisme interpretatiu. Una perspectiva compartida des dels mètodes qualitius de recerca. Per això, sempre s'ha de tenir en compte, a l'hora de plantejar un estudi arqueològic sota la perspectiva qualitativa, el context en el qual se situa aquest estudi, introduint-lo com a variable que afecta directament els resultats finals. Tant en relació amb els pressupostos ideològics i amb els prejudicis del mateix investigador, com en relació amb tot allò que comprèn una campanya arqueològica: el projecte arqueològic, els interessos, els grups de treballadors implicats, la logística, les fonts de finançament, etc.

3) **La metodologia:** metodològicament és on, sens dubte, més haurien d'aportar els mètodes qualitius dins d'una excavació arqueològica, ja que finalment és el que determina, en gran manera, l'èxit o fracàs d'una campanya. Tornem a insistir que, idealment, el més preferible seria plantejar un projecte arqueològic mitjançant la combinació tant de mètodes qualitius com quantitius. De fet, tots dos poden ser perfectament vàlids.

Així, per exemple, a l'hora d'intentar documentar un jaciment es poden adoptar totes dues posicions. Des d'un punt de vista quantitatiu, l'arqueòleg podria plantejar una prospecció intensiva de l'àrea d'expectativa arqueològica. En canvi, des d'una perspectiva qualitativa, l'arqueòleg es podria basar en les fonts orals (parlant amb la gent de zones properes que el podrien informar de materials recuperats i vestigis antics) i, a partir d'aquestes informacions i de la seva experiència personal, considerar la zona potencialment fèrtil arqueològicament i decidir fer-hi prospeccions o sondejos. Com veiem, el més idoni seria combinar totes dues tècniques en un únic projecte metodològic.

Com a punt de partida ja hem vist que des d'una perspectiva qualitativa resulta clau, per exemple, plantejar la recerca de manera flexible perquè la metodologia pugui anar variant i adaptant-se segons l'avenç de la feina; alhora, també hem vist la importància que l'investigador s'allunyi tant com pugui de marcs teòrics apriorístics. Però si intentem focalitzar una mica més la qüestió, quines tècniques podríem aplicar durant l'excavació arqueològica? Alguna clau sobre aquest tema ja l'hem vista quan hem parlat dels corrents teòrics en arqueologia. Per exemple, la fenomenologia ofereix un ampli espectre de recursos en aquest sentit, com podria ser la visita de jaciments en el seu marc natural, la descripció de les percepcions sensorials davant determinades estructures o materials descoberts en la intervenció arqueològica, etc. Per posar de nou un cas sobre la taula: si un arqueòleg es disposa a excavar un sector de l'entramat urbà d'una ciutat romana, no hi ha res millor per a comprendre les estructures i hàbitats que s'han d'interpretar que passejar prèviament pels carrers de l'exemple de ciutat romana més important de què disposem actualment: l'antiga Pompeia. No obstant això, el millor recurs que es pot oferir dins de la perspectiva qualitativa aplicada en arqueologia seria el de l'analogia i la comparació intercultural. En aquest sentit, l'arqueologia es nodreix principalment de les aportacions de l'antropologia i l'etnografia. De fet, ja hem vist el lligam entre antropologia i arqueologia, especialment remarcable al continent americà. A Amèrica, l'existència de comunitats que es van denominar *primitives* fins fa poc va fer que l'estudi d'aquestes no solament estigués relacionat amb les tècniques arqueològiques, sinó també amb l'observació directa aportada per antropòlegs i etnògrafs. A Europa, la diversa evolució històrica, social i cultural va dificultar molt aquesta imbricació entre disciplines, però tot i així hem vist que a partir de l'aparició de l'escola dels Annales l'aproximació amb els mètodes d'antropòlegs i etnògrafs va ser evident. Per tant, si tenim en compte aquesta proximitat i la flexibilitat metodològica propugnada pels mètodes qualitius, resulta evident l'interès a aplicar alguns dels pressupòsits teòrics d'aquestes disciplines en l'estudi arqueològic.

Ara bé, és possible utilitzar la comparació intercultural amb dades antropològiques i etnogràfiques en l'arqueologia del món antic mediterrani? La resposta, si ens situem dins de la perspectiva qualitativa, és que sí, que és una aproximació metodològica vàlida. De fet, tal com defensa C. Geertz (1990, pàg. 323), intentar entendre poblacions humanes situades en temps i espais diferents, malgrat els diversos condicionants socials, culturals, polítics i geogràfics, significa plantejar-se preguntes molt similars. Per tant, el fet de buscar punts clau per a aquestes preguntes a partir dels estudis d'altres comunitats humanes de latituds i temps diferents no és dolent en si mateix. Ara bé, cal recordar també que una de les característiques principals dels mètodes quali-

tatiu serien el relativisme i l'aposta pel particularisme històric i el rebuig de les generalitzacions. Així doncs, encara que pot resultar positiu buscar noves perspectives i enfocaments en altres cultures, en cap cas les hipòtesis interpretatives no s'haurien de basar en aquests elements externs, ja que hi hauria el risc de caure en analogies errònies o visions forçades.

Per posar-ne un exemple, el fet que tribus actuals de beduïns del Sàhara utilitzin un determinat tipus d'objectes metàl·lics com a elements de prestigi associats als dots de les esposes a causa de l'escassetat d'aquest tipus de metall a la zona, no ha d'implicar necessàriament que si es troba aquest tipus d'objecte a l'excavació d'una ciutat romana del nord d'Àfrica, hagi de tenir exactament la mateixa funció. Ara bé, pot servir per a comprendre que, de la mateixa manera que passa ara, aquests objectes, perquè són estranys, havien de tenir associat cert prestigi, la qual cosa ens revela dades interessants sobre el valor social i cultural d'aquest objecte i sobre l'estatus del propietari.

En resum, doncs, en aquest apartat hem pogut veure com l'estudi de la cultura material des d'una perspectiva qualitativa no solament és possible, sinó que també pot aportar enfocaments molt interessants tant a l'hora de replantejar certes nocions bàsiques del treball arqueològic, com per a enriquir molt l'aparell metodològic aplicat.

2.2.2. L'estudi de la cultura visual

Dins dels elements que permeten aproximar-nos a les característiques del món antic des de l'actualitat, n'hi ha un d'especialment remarcable (i un dels menys aprofitats pels historiadors): la cultura visual; és a dir, les imatges. Parlem de tots els elements que, visualment, ens remetent a l'antiguitat i que, principalment, s'han emmarcat dins de l'art: escultures, edificis, pintures, mosaics, etc. Amb tot, resulta evident que no tots aquests elements han de ser, per força, de tipus artístic, també compten els objectes purament decoratius, joies, vestimenta i, fins i tot, el més petit dels materials recuperats en una excavació arqueològica, tots ofereixen una imatge sobre l'antiguitat.

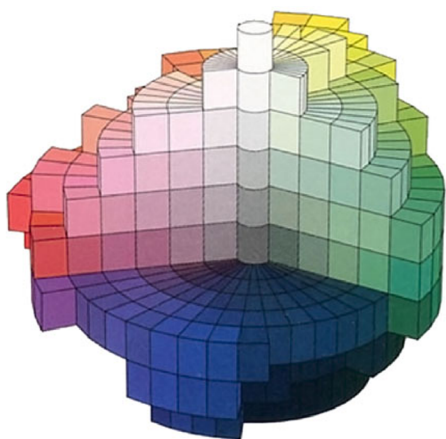
Malgrat això, la relació tradicional i classicista entre imatge de l'antiguitat i art ha fet que, generalment, l'estudi de la cultura visual en el món antic s'hagi fet des de la **història de l'art**. Una anàlisi des d'aquesta disciplina que, en el món modern i contemporani, s'ha complementat amb les metodologies provinents de l'antropologia, centrades en l'anàlisi cultural de la imatge, i l'etnologia. En l'estudi del món antic, en canvi, aquesta complementació s'ha ofert, no sempre reeixidament, des de la història i l'arqueologia. En el nostre cas, com que ja hem tractat la qüestió arqueològica en l'apartat anterior, ara focalitzarem el nostre interès en la imatge provinent d'elements que podríem definir com a artístics, ja que són molt abundants i tenen una importància potencial dins d'un estudi històric sobre l'antiguitat, i intentarem determinar com analitzar-los des d'una perspectiva qualitativa.

Amb tot, no podem oblidar la importància de la imatge en el procés arqueològic i, per exemple, Ch. Goodwin, en un magnífic article, presenta diferents exemples de com els arqueòlegs perceben les imatges de manera específica en

una excavació arqueològica i les adapten a uns codis predeterminats per facilitar-ne la interpretació. Uns codis que, no obstant això, sempre acaben essent subjectivitzats per l'arqueòleg.

Citant un dels exemples emprats, Goodwin parla del famós codi de colors Munsell, un intent de categoritzar de manera objectiva els diferents colors del sòl en els estrats arqueològics. L'autor mostra que aquest intent acaba essent fútil, ja que en general dos arqueòlegs acabaran veient, a la mateixa mostra de terra, colors lleugerament diversos (Goodwin, 1994, pàg. 608). Així mateix, elements com les fotografies d'excavació o les representacions gràfiques de la planimetria no deixen de ser intents d'interpretar les imatges arqueològiques, codificar-les i fer-les comprensibles, però sempre sota el prisma subjectiu de la visió dels mateixos arqueòlegs.

Codi de colors Munsell

Sens dubte, el camp de la cultura visual, de la interpretació de les imatges, és un dels que més fàcilment es presta a un enfocament qualitatiu, ja que la manera d'aproximar-nos a una imatge sempre està vinculada irremediablement a la nostra percepció i a la subjectivitat derivada dels nostres pressupòsits i prejudicis ideològics causats pel nostre context social i cultural.

Així doncs, per exemple, es poden destacar els últims treballs d'E. Edwards entorn de la imatge fotogràfica analitzada des d'una perspectiva antropològica. L'autora hi remarca que les fotografies sobrepassen el caràcter de meres representacions visuals a partir de l'estudi de diversos casos etnogràfics, en què es pot observar com diferents cultures vinculen les fotografies amb elements immaterials com la memòria, la nacionalitat, la identitat o l'etnicitat per mitjà de l'experiència sensorial personal que la realització d'una fotografia implica (Edwards, 2009). De la mateixa manera però en un context divers, Berger destacava que dins d'una societat com la medieval, en què es creia en l'existència material de l'infern, el foc no podia ser vist de la mateixa manera que el veiem avui dia, ja que tenia unes connotacions culturals molt diferents (Berger, 1972, pàg. 8). Per tant, el nostre acostament visual a qualsevol imatge de l'antiguitat tampoc no podrà ser completament objectiu i asèptic, sinó que hi implicarà els nostres coneixements i constructes mentals; en altres paraules, influirà en la nostra visió el que hem après a buscar i el que volem trobar. Per tant, pensem que la perspectiva qualitativa resulta especialment interes-

sant a l'hora d'analitzar la cultura visual, si bé també l'enfocament quantitatiu és possible (per exemple: es pot fer un estudi estadístic sobre la quantitat de vegades que apareix un determinat motiu iconogràfic als frisos dels temples grecs de la Grècia clàssica).

Tornant al quid de la qüestió, el principal debat al voltant de l'estudi de les imatges de l'art antic des de la història se centraria en si realment poden aportar dades productives per al coneixement dels aspectes socials, culturals, polítics, etc., d'aquestes comunitats passades. Així doncs, una visió empírica i positivista de l'art considerava impossible una aproximació real a aspectes o informacions més enllà dels purament estètics. Per sort, a partir de les reflexions d'autors com Worringer, s'han impulsat altres corrents teòrics que, com explica F. Salcedo:

“Tratan de entender la **obra de arte como transmisora de ideas** y sugerencias explícitas e implícitas capaces de conectar con estructuras, modos de pensamiento y sensibilidades colectivas”.

F. Salcedo (1999). “Imagen y persuasión en la iconografía romana”. *Iberia* (núm. 2, pàg. 89).

Per tant, seguint aquestes visions, l'anàlisi de les imatges que ofereixen les escultures, edificis, pintures, mosaics, etc. del món antic hauria de poder-nos aportar una comprensió més bona sobre les societats que van viure i es van desenvolupar al llarg de l'antiguitat.

En aquest sentit, és evident que un aspecte fonamental seria el de la **iconografia**; és a dir, els temes representats en les imatges artístiques i el simbolisme que s'hi associa. És a dir, a partir de l'anàlisi iconogràfica, es pretendria intentar comprendre d'alguna manera la voluntat o mentalitat de l'artista en el moment de concebre i crear l'obra, amb el que això pot aportar sobre el coneixement del context en què viu. En relació amb això, resulta molt interessant l'obra de Panofsky, que en la seva hermenèutica sobre la interpretació de les imatges distingia entre la iconografia, interpretació d'un motiu determinat en una obra artística, i la iconologia, la manera de veure i entendre el món d'una societat que es desprèn d'una obra. Aquest últim element és el que més interessaria des de la perspectiva qualitativa (Panofsky, 1957, pàg. 26 i seg.).

Les maneres d'analitzar aquesta iconografia d'imatges antigues han estat diverses, però T. Grieder en destaca dues (Grieder, 1975):

- **L'aproximació etnològica**, que considera que ens podem apropar a la simbologia de les imatges antigues a partir de l'analogia amb la cultura visual d'altres comunitats diverses a l'espai i el temps, i que considera l'arqueologia com la disciplina que ha d'oferir els recursos per contextualitzar i valorar correctament les diferències que hi ha entre totes dues comunitats.

- **L'aproximació configuracional**, que defensa que tota cultura canvia ràpidament en el temps i que, per tant, no es poden buscar comparacions objectives entre comunitats situades en espais i moments diferents.

Òbviament, des d'una perspectiva qualitativa, l'aproximació etnològica resulta més interessant; si bé ja hem vist anteriorment que hem de ser previnguts amb l'extracció d'hipòtesis o conclusions a partir de la comparació intercultural. Sigui com sigui, qualsevol aproximació des dels mètodes qualitius envers l'anàlisi de la cultura visual del món antic hauria de tenir com a punt fonamental un estudi detallat del simbolisme inherent a la iconografia representada en la imatge. Una iconografia abundantment present en les comunitats del Mediterrani antic: en les escultures gregues, els relleus dels temples egipcis, els frescos de les ciutats i vil·les romanes o en les monedes hel·lenístiques.

Però, d'una manera pràctica, com es pot apropar l'investigador a la cultura visual de l'antiguitat? És a dir, com integrem aquestes imatges del món antic en un estudi històric? Aquest és un punt que potser sembla molt obvi, però que en realitat és bàsic per a plantejar-se com s'ha d'enfocar des d'una perspectiva qualitativa una recerca determinada. Principalment ens podem aproximar a aquestes imatges des de l'observació directa o l'observació indirecta:

- **Observació directa:** és la que permet la mirada directa sobre la imatge, prèviament situada en el seu context actual. Ens podem trobar dos casos. Un seria quan l'element que dóna la imatge es troba *in situ*, com per exemple el cas d'una escultura o estructura recuperada en una intervenció arqueològica o d'un monument conservat i museïtzat en el lloc d'origen. L'altre, quan aquest element ha estat traslladat del lloc d'origen a una altra destinació, principalment els museus, les exposicions i les col·leccions privades. El gran avantatge de l'observació directa seria que, en el cas de la conservació *in situ*, permetria mantenir generalment el context original de la creació de l'element d'estudi. Això, com hem vist, és un dels elements fonamentals quan es planteja la mirada qualitativa: investigar en el marc natural el nostre objecte d'interès científic. Per exemple, el fet que l'amfiteatre romà de Tarragona s'hagi conservat en la situació originària fa que es pugui percebre la importància que va tenir en la seva concepció la posició d'aquest gran monument, presidint la ciutat des de l'altura i oferint una imatge de grandesa i romanitat a tots els vaixells que arribaven pel Mediterrani cap a Tàrraco. De la mateixa manera, encara que menys, l'observació directa en un museu o exposició també resulta positiva, ja que permet observar detalls i perspectives de la imatge analitzada molt més propers i, fins i tot, podríem dir que més impactants que no pas amb una observació indirecta. Amb tot, en aquest cas s'ha de ser previngut, ja que la disposició dels materials en un museu o una exposició en cap cas és aleatòria, sinó que respon als interessos (científics, econòmics, publicitaris, etc.) i criteris (d'autoritat, canonicitat, etc.) dels encarregats de gestionar aquest museu o exposició (Gaskell, 1991). Per tant, des d'un enfocament qualitatiu, sempre s'hauria de tenir en compte aquest aspecte i integrar-lo

en l'anàlisi de la imatge, ja que afecta directament la nostra percepció. I, per tant, la interpretació que se'n deriva.

- **Observació indirecta:** seria la que es fa a través d'algun mitjà o suport i no de manera directa, perquè no es pot accedir a la imatge analitzada o perquè ja no existeix. Avui en dia hi ha una gran multiplicitat de mitjans d'observació indirecta als quals els investigadors poden accedir fàcilment. Principalment podem parlar de la fotografia i el vídeo, obtingudes per mitjà de les publicacions escrites (científiques o de difusió), la televisió i, especialment rellevant darrerament, Internet. Òbviament, es tracta d'una observació de menys qualitat que la directa, ja que perdem bona part del context i de l'impacte sensorial de la mirada *in situ*. Ara bé, en molts casos és l'única manera possible d'accedir a objectes i monuments situats en zones inaccessibles per a l'investigador (pels motius que sigui); mentre que altres vegades, permet mantenir el record d'algun element que senzillament ha desaparegut. Una qüestió que, desgraciadament, és molt present en l'actualitat, amb casos de destrucció del patrimoni molt greus en països amb situacions geopolítiques complexes com l'Afganistan, l'Iraq, Egipte o Síria. En tots aquests casos, i especialment en el cas d'Internet, és clau que l'investigador sigui capaç de verificar la fiabilitat de les fonts d'informació analitzades. Un altre cop, el context indirecte en el qual apareix la imatge haurà de ser incorporat a l'estudi fet.

Una vegada que ja hem accedit a la imatge, sia de manera directa o indirecta, com l'hem d'analitzar des d'una perspectiva qualitativa? Quines dades en podem extreure? Per veure-ho, ens apropiem a diferents exemples d'estudis sobre imatges de l'antiguitat agrupats en diferents categories, sense tenir una voluntat exhaustiva: les imatges de poder, les imatges d'espiritualitat, les imatges de gènere i les imatges de quotidianitat.

1) **Les imatges de poder:** l'expressió del poder per mitjà de la imatge ha estat una de les grans motivacions de la història de la creació artística. Així doncs, la percepció de la força de les imatges i el seu impacte sobre les persones va fer que des de ben antic les elits entenguessin que la utilització de la visualitat podia ser un mitjà adequat per a les seves finalitats, principalment per a la consolidació de la seva posició i per a l'eliminació de qualsevol indici de dubte sobre la seva legitimitat. D'aquesta manera, des del sorgiment de les societats complexes, les elits es van apropiat l'impuls artístic, i el van utilitzar com a element propagandístic. I aquest fet s'expressa de manera clara tant a les edificacions públiques i religioses (els zigurats babilònics, les piràmides egípcies, els temples grecs, els fòrums imperials romans, etc.), com en les escultures, les pintures, les monedes, etc. És important remarcar que aquesta apropiació de la creació artística i del poder de les imatges no es va reduir únicament a l'àmbit públic i polític, sinó que, de fet, també va ser evident en l'àmbit privat. Per exemple, l'expressió del luxe per part de la *nobilitas* (noblesa) romana a les seves *domus* (cases) urbanes i a les *villae* (vil·les) rurals no deixa de ser una altra mostra més d'un intent de representar un estatus de poder i una autori-

tat enfront de la resta de la societat amb la utilització de la cultura visual (representada per edificis sumptuosos, peristils, frescos, mosaics, etc.). Davant la importància d'aquestes imatges de poder, per tant, es podia esperar que existissin molts treballs, relacionats amb totes les cultures del Mediterrani antic, que s'haurien aproximat a aquesta qüestió.

Un dels casos, al nostre entendre, més ben plantejats en aquest sentit és el treball de P. Zanker sobre el poder de les imatges a l'època d'August (Zanker, 1992). L'autor va plantejar un estudi detallat sobre la utilització de les imatges a partir de l'arribada al poder d'August amb l'objectiu d'iniciar una profunda renovació política, espiritual i cultural dins de la societat romana. Una societat que es trobava immersa en una profunda crisi, a causa de les turbulències sociopolítiques que havia comportat el pas traumàtic d'una república a una monarquia a Roma. En aquest context, la influència del recentment conquerit món oriental hel·lenístic va comportar també una fricció inevitable amb les tradicions i costums de les ciutats estat del Laci, cosa que va provocar una sensació general de desassossec i preocupació davant la pèrdua de valors i del model d'estat dins de la societat romana. L'obra de Zanker planteja com August va entendre aquesta situació i va intentar revertir-la amb un ampli programa cultural destinat a consolidar la figura de l'emperador, revaloritzar el poder i l'autoritat de l'Estat i, finalment, renovar-ne totalment l'estructura moral i religiosa. Per a això, August va utilitzar la creació d'un nou llenguatge iconogràfic, expressat en obres com l'*Ara Pacis*, l'August de Prima Porta o el seu propi mausoleu, obres que van servir per a transmetre unes idees i missatges d'índole tant política, com social, cultural i religiosa, les quals es van mantenir pràcticament incòlumes fins al final del segle II dC.

Ara Pacis Augustae

Font: <http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Roma6705.jpg>

2) **Les imatges d'espiritualitat:** un altre dels grans grups d'imatges que ofereix l'antiguitat és el que aporta, sens dubte, tot el món que envolta la religió, el ritual i, en general, el món de l'espiritualitat. De fet, tant els temples, com les escultures i representacions pictòriques de divinitats (o de qualsevol altre tipus) representen una font fonamental per al coneixement de les comunitats que van poblar el Mediterrani antic, ja que la concepció de la religiositat que tenien divergia clarament del nostre concepte actual, ja que aleshores hi havia una interferència important del que era sagrat dins de la vida quotidiana. D'altra banda, és evident que la concepció teocràtica d'algunes d'aquestes societats, especialment a Orient, va fer que, de la mateixa manera que veiem representades pels temples les elits religioses amb les elits i el poder polític, utilitzessin també la cultura visual com a arma d'expressió i consolidació de poder. En aquest sentit, sabem gràcies a les fonts literàries que als temples

s'intentava, moltes vegades, influir en la percepció dels fidels i afectar-ne la disposició natural a creure en els fenòmens sobrenaturals i en els poders i la presència dels déus. Per exemple, en el món clàssic era habitual utilitzar una determinada il·luminació per a crear un ambient específic davant la contemplació de la imatge de la divinitat; o també utilitzar certes olors o sorolls per a augmentar la implicació emocional dels qui s'apropaven a la imatge divina. Un cas ben documentat el tenim a la Grècia clàssica, on autors com Cal·límac descriuen les estàtues de divinitats dels temples de Paros vestides amb joies i túniques brillants i perfumades amb ungüents (*Aetia*, fr.7 Pf.). Fins i tot Pausànies, ja al segle II dC, ens diu que el perfum de les estàtues tenia també una funció pràctica, ja que prevenia la descomposició de les imatges fetes de fusta (*Descripció de Grècia*, IX, 41,7).

Un bon exemple d'aproximació a la cultura visual de tipus religiós en l'antiguitat des d'una perspectiva qualitativa ens l'ofereix el treball de J. Tanner al voltant de la relació entre la natura, el culte i l'aspecte social en les escultures rituals de divinitats de la Grècia arcaica i clàssica (Tanner, 2001). L'autor, partint de conceptes teòrics agafats de la sociologia i l'antropologia de l'art, intenta determinar com es poden descodificar les imatges rituals de divinitats gregues per a comprendre els missatges de tipus social i cultural que s'intentaven inculcar en les persones que les observaven, mitjançant la construcció d'una relació d'implicació afectiva i emocional.

3) Les imatges femenines: ja hem vist anteriorment com l'estudi de la dona i el seu paper en les societats antigues ha estat un element fonamental dins dels nous corrents històrics plantejats al llarg del segle XX. L'existència tradicional d'una història bàsicament patriarcal i escrita per homes va fer que la quantitat d'informació disponible sobre les dones a l'antiguitat fos molt escassa. Afortunadament, en les últimes dècades aquest dèficit important, que afectava pràcticament la meitat de la població que va viure en el món antic, s'ha començat a compensar amb un cert auge dels estudis sobre el gènere femení i la seva rellevància dins d'aquestes societats. Treballs com els de S. B. Pomeroy, E. Cantarella, C. Mossé o A. Iriarte han contribuït a aprofundir sobre la figura femenina dins de la societat clàssica. Òbviament, aquest enfocament també s'ha dirigit cap a la imatge i la representació femenina en l'art, ja que aquesta representació precisament reproduïx els rols que hi ha en les societats que van crear aquestes imatges. D'alguna manera, la imatge que ens arriba de la dona a l'antiguitat és una imatge impostada, ja que és la imatge que en tenen els homes. Per això, la definició del cos de la dona en l'art està determinada per la contraposició a l'home; és a dir, la imatge de la dona no es defineix per si mateixa, sinó com a "no-home".

Aquesta és una visió especialment interessant dins de l'art grec arcaic, que ens servirà com a exemple d'aproximació a la imatge de gènere. Tal com comenta M. Picazo (2008, pàg. 140 i seg.), les representacions humanes figurades tradicionals responen perfectament a aquests estereotips, els curos (homes) i les cores (dones): els curos tenen “como rasgo más característico [...] la desnudez heroica, que se ha considerado como símbolo de principios estéticos: la representación suprema de la belleza humana y de las mejores cualidades morales masculinas, el valor y la virtud”. Mentre que, en canvi, en el cas de les cores, anaven perfectament vestides i adornades, ja que “su vestimenta, ricas joyas, elaborado peinado y sus adornos [...] constituían no sólo un ornamento personal, sino una forma de exhibición de la riqueza de la familia”. Per tant, en aquest cas la imatge de la dona en l'escultura arcaica grega ofereix clarament una representació simbòlica sobre el seu estatus i funció en la societat, relegada a un paper dependent del sexe masculí, com a filles, dones o mares, i amb importància en funció del paper de reproductores físiques i socials dels béns d'un grup familiar.

4) Les imatges de quotidianitat: una última categoria faria referència a totes les imatges que es vincularien amb la quotidianitat; és a dir, amb tots els aspectes i fets que se succeïen en el dia a dia de la població a l'antiguitat. Ja hem vist que el fet quotidià, tots els elements que queden fora de la història política, militar i dels grans esdeveniments i personatges, va ser un dels punts que més interès va despertar dins dels nous corrents històrics de l'escola dels Annales. De fet, l'estudi dels aspectes de la vida diària és fonamental quan intentem plantejar una història social o cultural. Alhora, ja hem vist també que l'interès per les coses particulars, pels casos concrets d'estudi i el seu context immediat seria una de les característiques dels mètodes qualitius. Per tot això, és clau intentar exportar les màximes dades possibles sobre la quotidianitat a l'antiguitat i, en aquesta direcció, l'anàlisi de la cultura visual és bàsica. Tot i que hi ha nombroses vies per a apropar-nos a aquestes dades des de la imatge, les més utilitzades i fructíferes serien les que es focalitzarien en l'estudi de les representacions escultòriques i pictòriques. Així, per exemple, la decoració pictòrica i en relleu de les tombes egípcies és una font d'informació de primer ordre per a conèixer la vida quotidiana en l'antic Egipte. De la mateixa manera, en el món grec, la decoració pintada de les magnífiques ceràmiques àtiques ofereix nombrosos indicis sobre diversos elements de la vida quotidiana dels antics grecs. Però potser un dels millors exemples a tot el Mediterrani antic seria el que ofereixen els frescos conservats a les ciutats romanes de Pompeia i Herculà. El magnífic estat de conservació, pràcticament únic en l'Imperi, els converteix en el millor exemple disponible de l'art pictòric romà, alhora que també són una amplíssima base de dades sobre la vida quotidiana i privada de la societat romana de l'època imperial. Retrats de parelles, famílies, individus (fins i tot dones), escenes de vida privada, de treball, d'oci, sexuals, etc. constitueixen una referència de primer ordre que mostra una bona manera d'aproximar-se des de la mirada qualitativa a l'antiguitat mediterrània. De fet, aquestes escenes han estat una de les principals fonts que han utilitzat diversos autors per a dur a terme algunes de les obres clàssiques sobre la quotidianitat en el món romà. En destaquen els treballs de P. Veyne sobre la vida privada a l'Imperi Romà (Veyne, 2000) o la societat romana (Veyne, 1991), autor que ja hem vist que va estar influenciat precisament per l'escola dels Annales.

Cora d'època arcaica (ca. 530 aC)
conservada al Museu de l'Acropolis d'Atenes
Font: [http://en.wikipedia.org/wiki/
File:ACMA_679_Kore_1.JPG](http://en.wikipedia.org/wiki/File:ACMA_679_Kore_1.JPG)

Un dels millors exemples sobre l'estudi de les imatges quotidianes a l'antiguitat, en aquest cas concretament en el món romà, seria el de J. R. Clarke, que ha estat dels pocs a focalitzar l'interès en l'anàlisi dels frescos i els mosaics que representaven la vida dels que anomenava *ordinary romans* i com aquesta "gent normal" (és a dir, el 98% de la societat romana) utilitzava l'art visual per a la seva pròpia representació (Clarke, 2003).

Detall dels frescos de la Vil·la dels Misteris a Pompeia, que representa part de la iniciació dels habitants de la casa a un culte misteriós

Font: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pompeii_-_Hall_of_the_Mysteries.jpg

En resum, doncs, hem vist que la cultura visual és un camp d'anàlisi molt fèrtil per a la perspectiva qualitativa dins de la interpretació històrica. Això es deu, d'una banda, al paper fonamental que ha tingut la percepció visual dins de la vida dels homes, tant ara com a l'antiguitat i, d'altra banda, al gran poder de les imatges, ben entès i utilitzat per l'home pràcticament des dels orígens. Tal com diu D. Freedberg en les primeres línies de la seva obra sobre aquest poder de les imatges:

"Las personas se excitan sexualmente cuando contemplan pinturas y esculturas; las rompen, las mutilan, las besan, lloran ante ellas y emprenden viajes para llegar donde están; se sienten calmadas por ellas, emocionadas e incitadas a la revuelta. Con ellas expresan agradecimiento, esperan sentirse elevadas y se transportan hasta los niveles más altos de la empatía y el miedo. Siempre han respondido de estas maneras y aún responden así, en las sociedades que llamamos primitivas y en las sociedades modernas; en el Este y en el Oeste, en África, América, Asia y Europa".

D. Freedberg (2009). *El poder de las imágenes: estudios sobre la historia y la teoría de la respuesta* (pàg. 19). Madrid: Cátedra.

2.2.3. L'estudi de la cultura textual

Per acabar, entrarem en un últim apartat referent a l'aplicació de mètodes qualitius en l'estudi dels textos escrits. Com és evident, l'anàlisi dels documents i textos procedents de l'antiguitat ha estat una de fonts d'informació més importants de què ha disposat tradicionalment l'historiador per a apropar-se a les societats antigues. De fet, fins a l'eclosió de l'arqueologia a partir de la segona

meitat del segle XX, bona part de les interpretacions i coneixements sobre el món antic procedien exclusivament d'aquestes fonts textuais. Això, com és obvi, comportava problemes de contrastació importants, ja que el principal inconvenient dels documents textuais és que, la majoria, presenten una visió personal o esbiaixada de la realitat. D'aquesta manera, trobem qüestions i fets als quals només s'ha pogut accedir mitjançant el relat d'un únic autor clàssic, de tal manera que la descripció d'aquest fet està irremeiablement marcat per la subjectivitat de la visió d'aquest autor, pels seus interessos, prejudicis i marcs intel·lectuals.

Quan estudiem una font textual, és important en la mesura del que sigui possible contrastar-la amb alguna altra font, com per exemple l'arqueologia.

Però dins de la cultura textual no solament hem de considerar els textos clàssics creats pels autors grecoromans, ja que són només una minúscula part de la producció textual en el Mediterrani antic. A banda d'aquests textos, hi trobem tota la producció epigràfica; és a dir, les inscripcions fetes en materials durs i que són molt abundants en temples i monuments egipcis o en els nombrosíssims epígrafs grecs i romans. També serien molt interessants els textos conservats en els papirs egipcis o en els óstraka grecs. Finalment, cal considerar igualment els grafitis com una font d'informació especialment rellevant per a l'estudi de la societat antiga, molt freqüents en ceràmiques, monuments i arquitectura urbana en general. Per a l'estudi d'aquests documents, l'historiador ha de recórrer a altres ciències i disciplines auxiliars com podrien ser la filologia, l'epigrafia, la papirologia o la paleografia.

En general, podem dir que l'estudi de la cultura textual, de la mateixa manera que el de les imatges, és un camp fàcilment abordable des dels mètodes qualitatius. Això es deu al fet que l'observació documental bàsicament és una de les principals tècniques de l'estudi qualitatiu.

Quan analitzem un text des de la perspectiva de l'historiador, el que estem fent és interpretar-lo i, per tant, encara que intentem ser el màxim de rigorosos, entrem dins el camp de la subjectivitat.

Per això, des d'una perspectiva qualitativa, l'historiador ha de comprendre i integrar en la recerca els diferents biaixos que poden afectar la interpretació d'un text i que, al nostre entendre, es donen en tres nivells:

1) **Biaix de la font original:** tot text escrit depèn de qui l'ha escrit, en quin context ho ha fet i a qui va dirigit. Aquesta idea és especialment rellevant en el cas dels autors clàssics, ja que generalment escrivien amb unes idees predefinides i uns objectius molt clars. Per exemple, si volem analitzar un text

Lectura recomanada

Sobre la qüestió dels grafitis, sens dubte tenim un dels millors exemples de textos de cultura popular de tota l'antiguitat a les parets de Pompeia. N'hi ha de propaganda electoral, de sexuals, de religiosos, de comercials, d'humorístics, etc. En podem trobar una recopilació en l'obra següent: **J. Carbonell** (1996). "Grafitis electorals pompeians". *Manual per a unes eleccions. Textos antics per a un fet actual* (pàg. 41-57). Barcelona: La Magrana.

de Polibi, historiador grec del segle II aC, hem de tenir molt en compte el seu context personal (personatge d'origen grec sotmès com a ostatic per Roma), el seu context històric (moment de plena expansió i auge de l'imperialisme romà) i el seu context intel·lectual (clar partidari de la política romana). Així doncs, a l'hora d'enfocar una anàlisi textual des d'una perspectiva qualitativa, el primer punt fonamental és el de conèixer aquest context i integrar-lo en l'anàlisi. cal dir que en alguns casos la informació que aporten alguns textos pot ser certament objectiva. Seria el cas d'alguns epígrafs, en els quals la informació aportada no té cap interpretació subjectiva perquè relata un fet determinat i objectiu: per exemple, un epígraf commemoratiu sobre l'edificació d'un monument per un emperador romà. Òbviament, no tota l'epigrafia pot ser interpretada d'aquesta manera i, per exemple, els epígrafs funeraris o els epígrafs de propaganda política serien l'altre extrem de la balança (les *Res gestae* d'August podrien ser un cas paradigmàtic). Un altre bon exemple de visions contraposades respecte al biaix dels textos serien els grafitis, marcadament subjectius i relacionats amb el context històric i personal, enfront dels papirs egipcis de contingut comercial o administratiu, purament objectius i, per això, susceptibles de ser utilitzats en un estudi històric de tipus quantitatiu.

2) Biaix de l'investigador: ja ho hem comentat i, de fet, és un de les constants en aquest mòdul. Tot investigador, en aproximar-se als documents de l'antiguitat, parteix d'uns prejudicis i pressupòsits que afecten la interpretació de les dades. Per això, encara que precisament els mètodes qualitius defensen un allunyament de marcs teòrics determinats en la recerca, resulta inevitable que aquests constructes mentals afectin d'alguna manera la visió i interpretació de les dades. De la mateixa manera que en el cas anterior, l'investigador ha de prendre consciència d'això i tenir en compte també aquests problemes dins de l'anàlisi. El mateix passa quan analitzem la cultura textual des d'una font secundària, de tal manera que, com bé apunta D. Plácido, en aquest cas:

“Se trata, por tanto, de desentrañar la voluntad interpretativa y las condiciones históricas en que surge cada una de las formas de expresarse dicha voluntad interpretativa”.

D. Plácido (1993). *Introducción al mundo antiguo: problemas teóricos y metodológicos* (pàg. 15). Madrid: Síntesis.

3) Biaix lingüístic: una tercera qüestió clau quan ens plantegem l'anàlisi d'un text antic està relacionada directament amb la lingüística. Tots aquests documents es van escriure fa milers d'anys en llengües diferents de les que utilitzem avui. Això implica un important handicap perquè siguin correctament interpretats, ja que la distància temporal entre l'actualitat i el període antic fa que bona part d'aquestes llengües siguin llengües mortes actualment. Això implica que desconexem molts dels aspectes que les componien i, per exemple, ningú no pot assegurar amb certesa que la nostra pronunciació actual del llatí sigui la mateixa que hi havia a l'antiga Roma. En altres casos, directament no som capaços de desxifrar i comprendre algunes d'aquestes llengües i els seus textos. N'hi ha un cas paradigmàtic i proper, l'ibèric: una llengua de la qual tenim nombrosos textos, que pot ser transcrita però no traduïda. En el cas d'altres escriptures que sí que hem pogut desxifrar, com ara l'egipci, el llatí o el grec,

la problemàtica resulta evident, ja que les traduccions filològiques que hi ha parteixen sovint d'interpretacions dels mateixos traductors per intentar donar sentit als textos. Això es deu principalment al fet que resulta molt complex traduir paraules i conceptes que reflecteixen un grau de conceptualització i abstracció aliè a la nostra època, de tal manera que quan traduïm la paraula romana *civitas* per 'ciutat', perdem pel camí infinitat de matisos que acompanyaven aquest concepte en el món romà i que no existeixen en l'actualitat. A més, també hem de tenir en compte els problemes de transmissió de les fonts escrites, les quals ens han arribat per mitjà de les còpies conservades en època medieval, amb tots els problemes de transcripció que això va comportar. Per tant, quan analitzem una font textual clàssica partim d'un biaix inicial atribuïble a la transmissió del text des del seu origen fins a l'actualitat. Un segon biaix correspondria a la traducció feta pels filòlegs per a traslladar el text antic cap a una llengua actual. Finalment, si accedim a aquest text ja traduït, és possible que nosaltres mateixos l'hàgim de traduir novament cap a la nostra pròpia llengua, i doncs incorrerem en un tercer biaix. Per tant, tots aquests problemes han de ser assumits en el moment d'analitzar un text antic i utilitzar-lo com a recurs per al nostre estudi històric. Cal dir que el més idoni seria que l'historiador tingués un domini de les llengües antigues prou òptim per a poder accedir a la font original, d'aquesta manera evitaria dos dels tres biaixos esmentats.

Des del punt de vista temàtic, ja hem vist que des de la perspectiva qualitativa es pretén focalitzar l'interès en casos d'estudi més concrets i, en el cas de la disciplina històrica, s'hauria de pretendre una major atenció envers els elements relacionats amb la història social o la història cultural. En aquest sentit, no tots els documents textuais ofereixen dades d'aquest tipus i, si ens centrem en els autors clàssics, en trobem alguns com Tucídides o Polibi que se centren principalment en la història política i militar. Amb tot, sí que hi ha multitud d'autors que permeten, a través d'alguns dels seus textos, obtenir dades des d'aquesta perspectiva crucials per a la comprensió de certs aspectes de l'antiguitat que, per exemple, serien molt difícils d'obtenir des de l'anàlisi de la cultura material o de la cultura visual. Si ens fixem en el cas del món grec, tenim els grans tràgics com **Èsquil**, **Sòfocles** o **Eurípides**, que aporten dades importants sobre la moral i la mentalitat de la seva època; de la mateixa manera que els comediògrafs com **Aristòfanes**, de qui obtenim dades clau per al coneixement del funcionament de la societat i la cultura atenesa dels segles v aC i IV aC. D'altra banda, autors com **Hesíode**, amb la seva obra *Els treballs i dies*, o **Xenofont**, amb la seva *Economia* (segles VI i V - IV aC, respectivament), ofereixen una visió magnífica sobre aspectes socials i de l'activitat econòmica diària de diferents moments de l'antiga Grècia. Entre els autors romans, potser destaca l'obra de **Plini el Vell** per sobre de totes, la seva *Història natural*, una recopilació pràcticament enciclopèdica amb detalls interessants respecte de gairebé qualsevol aspecte del món romà. També les cartes de **Ciceró** ofereixen una visió remarcable sobre la societat i cultura de la República tardana,

mentre que en poetes com **Catul**, **Lucreci** o **Marcial** i filòsofs com **Sèneca** s'hi poden trobar indicis rellevants sobre aspectes diversos de la societat i la moralitat romana.

Un cas remarcable seria el dels autors que, amb les seves obres, es van apropar a altres cultures contemporànies. Es tracta d'historiadors que també van actuar com a geògrafs, però que, alhora, van exercir per primera vegada la funció d'etnògrafs, aprofitant normalment contextos d'expansió política (vegeu l'apartat "Els precursors de l'escriptura i del pensament etnogràfic", dins del mòdul de J. J. Pujadas "L'etnografia com a mirada a la diversitat social i cultural", pàg. 16 i seg.). Així, autors com **Heròdot**, **Estrabó**, **Gai Juli Cèsar** o **Tàcit** es podrien designar com els "**primers etnògrafs**". Òbviament, com bé apunta J. E. Skinner en un dels millors treballs recents sobre aquest tema (Skinner, 2012, pàg. 3 i seg.), en cap cas no es pot defensar que l'objectiu d'aquests autors fos el de fer un estudi etnogràfic en el sentit modern del terme, però, al cap i a la fi, el que van obtenir van ser moltíssims detalls d'altres cultures per oferir-ne una visió als seus congèneres. Un exemple són les *Històries* d'Heròdot, en què hi ha un apartat explicatiu sobre Egipte i la seva població. O en la *Geografia* d'Estrabó, en què disposem, per exemple, d'una digressió magnífica i exòtica sobre les característiques dels pobles del nord de la península Ibèrica. Per la seva banda, entre els autors romans, hi destaca Gai Juli Cèsar i la seva descripció dels pobles conquerits en la seva obra *Guerra de les Gàl·lies*; o Tàcit i la seva *Germania*, un relat sobre les característiques i formes de vida dels pobles situats més enllà del Rin. Per tant, una aproximació sobre les característiques d'aquests pobles partint dels relats d'aquests autors seria una bona manera d'analitzar la cultura textual des d'una perspectiva qualitativa. Ara bé, sempre tenint en compte la importància, ja comentada, d'estudiar cada document en el seu context personal, intel·lectual i històric, ja que és evident que aquests autors presentaven objectius molt diversos en els seus escrits, generalment allunyats d'un intent de generar una visió objectiva i veraç de les cultures i societats d'aquests pobles i molt marcats per la visió pejorativa de l'altre, visió de de la cultura grecolatina.

Un altre aspecte realment interessant sobre la cultura textual per a l'època antiga seria, precisament, el que la situa en el seu context original. És a dir, com s'experimentava la cultura textual a l'antiguitat? Aquesta pregunta ens remet directament a la situació de l'alfabetisme en el món antic. La qüestió és que quan plantegem l'estudi de la cultura textual procedent de les societats que van habitar el Mediterrani durant l'antiguitat, no plantegem abans quin va ser l'ús real d'aquesta cultura textual en aquell moment. En el cas de l'antic Egipte, el caràcter restringit de l'escriptura, especialment la jeroglífica, a la qual s'atribuïen propietats màgiques i religioses, fa que no es pugui donar aquest debat, ja que sabem amb certesa que aquesta escriptura quedava restringida a escribes, funcionaris i sacerdots, i deixava la resta de la població exclosa de

Lectura recomanada

Per saber més coses sobre aquests primers etnògrafs, recomanem el treball de Skinner, que tracta el naixement d'aquesta etnografia dins de la cultura grega antiga, concretament entre l'obra d'Homer i la d'Heròdot, i la situa en el seu context històric i cultural i n'analitza les característiques: J. E. Skinner (2012). *The invention of greek ethnography: from Homer to Herodotus*. Oxford: Oxford University Press.

l'accés als textos de temples, tombes, amulets, etc. Per exemple, J. Baines situa la població alfabetitzada a l'antic Egipte de mitjana entorn de l'1% del total (Baines, 1983, pàg. 584).

Exemple d'escriptura jeroglífica del temple de Karnak

Font: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hieroglyphe_karnak.jpg

En canvi, alguns indicis en relació amb algunes cultures antigues mediterrànies, principalment la grega i la romana, ens fan assumir que eren cultures alfabetitzades. Per exemple, la presència abundant d'epígrafs semblaria indicar-ho, ja que quin sentit tindria que a Roma s'exposessin les lleis mitjançant grans epígrafs al fòrum si la gent no els podia entendre? O per a què servirien els innumbrables epígrafs funeraris laudatoris en grec i llatí si la majoria de la població no sabia llegir? Doncs bé, resulta que aquesta no és una qüestió ni de bon tros resolta. De fet, existeix un debat encès sobre aquest tema que afecta tant el món grec com el romà.

Podem trobar, per exemple, el cas de l'Atenes del segle v aC, on alguns autors defensen que l'aparició de la democràcia va implicar una extensió general de l'alfabetisme, ja que els ciutadans atenesos, com que havien de participar directament en el sistema polític, necessitaven per força saber llegir i escriure. Una de les anàlisis més interessants sobre aquest tema és l'estudi dels óstraka, trossos de ceràmica en què els atenesos escrivien el nom d'un ciutadà que havia de ser expulsat durant deu anys de la polis per a assegurar-ne l'estabilitat. Doncs bé, l'anàlisi d'aquests grafits ha generat dues corrents d'interpretació històrica, ben analitzats per A. Missiou (2011, pàg. 56 i seg.): els qui defensen que l'existència dels óstraka implica un alfabetisme generalitzat a l'Atenes del segle v; i els qui consideren que això no és cap prova fefaent i que, probablement, existien persones que s'encarregaven d'ajudar a escriure els noms als qui no dominaven l'escriptura.

En el cas de l'Imperi Romà, també hi ha el dubte sobre la capacitat de la població d'accedir a la cultura escrita. És un debat especialment centrat en el cas dels epígrafs, tan presents dins de les urbs romanes. En aquest sentit, la interpretació més comuna és la que defensa un alfabetisme molt relatiu i escàs de la societat romana, en què els epígrafs públics i monumentals eren un intent per part de les elits romanes de demostrar i exercir el poder amb la imatge i la ubicació d'aquests epígrafs, no a partir de la seva lectura. De fet, A. E. Cooley remarca que el fet de "llegir" inscripcions ha de ser entès en un sentit ampli

del terme, com la idea de desxifrar el que pretén transmetre el text. I per a això no era necessari saber llatí, ja que sinó no s'entendria quin sentit tenien les inscripcions que feia Roma a les terres acabades de conquerir, on la població no tenia cap coneixement d'aquesta llengua (Cooley, 2012, pàg. 285). Per tant, encara avui no és clar el nivell d'alfabetisme en les societats antigues; ara bé, és un aspecte que hem de tenir molt en compte a l'hora d'analitzar la cultura textual de l'antiguitat, ja que qualsevol anàlisi que se'n faci ha de considerar sempre la forma en què aquests textos van ser produïts, llegits i entesos en el context original (Bowman i Woolf, 2000, pàg. 12).

Per acabar i com a resum, cal incidir en la idea que la cultura textual té un paper fonamental en la disciplina històrica, ja que una part destacable dels seus objectes d'estudi en formen part. Una cultura textual que, per les característiques que té, pot ser abordada des d'una perspectiva qualitativa, ja que majoritàriament aporta visions subjectives i personals del passat, de tal manera que la principal funció de l'historiador consisteix a contextualitzar i comprendre la mentalitat subjacent del text analitzat: el *qui*, el *com*, el *quan* i, sobretot, el *perquè* d'aquest text. De la mateixa manera, és una de les fonts de la història que permet una aproximació més directa als aspectes més relacionats amb els elements socials i culturals de les comunitats passades, ja que ofereix dades sobre la vida quotidiana, el pensament moral i religiós, la concepció del sexe o de l'alteritat, el món laboral, l'oci, etc. Finalment, metodològicament parlant, la cultura textual implica de manera inevitable un estudi interdisciplinari amb la combinació de metodologies provinents de la filologia, la història, la lingüística, la paleografia, l'epigrafia i, fins i tot, l'antropologia, la sociologia, l'etnografia i la psicologia; mentre que els seus resultats, pel mateix caràcter fraccionari i la difícil interpretació dels documents antics, sempre distaran de ser categòrics i tancats.

Bibliografia

Bibliografia recomanada

Aguirre, C. A. (1999). *La Escuela de los Annales: ayer, hoy, mañana*. Montesinos.

Burke, P. (2004). *¿Qué es la historia cultural?* Barcelona: Paidós Ibérica.

Carreras, C.; Nadal, J. (2002-2003). "Reflexiones en torno de la cultura material. Nuevas aproximaciones". *Pyrenae* (vol. 33-34, pàg. 65-80).

Lowenthal, D. (1998). *El pasado es un país extraño*. Madrid: Akal.

Shanks, M.; Hodder, I. (1995). "Processual, postprocessual and interpretative archaeologies". *Interpreting archaeology. Finding meaning in the past* (pàg. 3-29). Londres: Routledge.

Bibliografia general

Alía, F. (2008). *Técnicas de investigación para historiadores. Las fuentes de la Historia*. Madrid: Síntesis.

Appadurai, A. (1998). "Introduction: commodities and the politics of value". *The social life of things. Commodities in cultural perspective* (pàg. 3-63). Cambridge: Cambridge University Press.

Baines, J. (1983). "Literacy and ancient Egyptian society". *Man* (New Series, vol. 18, núm. 3, pàg. 572-599).

Berger, J. (1972). *Ways of seeing*. Londres: Penguin Books.

Bowman, A. K.; Woolf, G. (2000). "Cultura escrita y poder en el mundo antiguo". *Cultura escrita y poder en el mundo antiguo* (pàg. 11-33). Barcelona: Gedisa.

Burke, P. (2006). *La revolución historiográfica francesa. La Escuela de los Annales: 1929-1989*. Barcelona: Gedisa.

Carbonell, J. (1996). "Grafits electorals pompeians". *Manual per a unes eleccions. Textos antics per a un fet actual* (pàg. 41-57). Barcelona: La Magrana.

Clarke, J. R. (2003). *Art in the lives of ordinary romans. Visual representations and non-elite viewer in Italy, 100 B.C. – A.D. 315*. Berkeley: University of California Press.

Cooley, A. E. (2012). "The life-cycle of inscriptions". *The Cambridge manual of Latin epigraphy* (pàg. 285-325). Cambridge: Cambridge University Press.

Edwards, E. (2009). "Las prácticas sociales como una teoría de la fotografía". *Las prácticas sociales como una teoría de la fotografía: una aproximación antropológica*. Tarragona: Arola Editors.

Freedberg, D. (2009). *El poder de las imágenes: estudios sobre la historia y la teoría de la respuesta*. Madrid: Cátedra.

Freedman, M.; De Laet, S. J.; Barreclough, G. (1981). *Corrientes de la investigación en las ciencias sociales*. Madrid: Tecnos.

Gaskell, I. (1991). "Historia de las imágenes". *Formas de hacer Historia* (pàg. 209-239). Madrid: Alianza Universidad.

Geertz, C. (1990). "History and Anthropology". *New Literary History* (vol. 21, núm. 2, pàg. 321-335).

Goodwin, Ch. (1994). "Professional vision". *American Anthropologist* (vol. 96, núm. 3, pàg. 606-633).

Grieder, T. (1975). "The interpretation of ancient symbols". *American Anthropologist* (vol. 77, núm. 4, pàg. 849-855).

Ingold, T. (2005). *Key debates in Anthropology*. Londres / Nova York: Routledge.

- Kopitoff, I.** (1998). "The cultural biography of things: commodities as process". *The social life of things. Commodities in cultural perspective* (pàg. 64-94). Cambridge: Cambridge University Press.
- Missiou, A.** (2011). *Literacy and democracy in fifth-century Athens*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Panofsky, E.** (1957). *Meaning in the visual arts*. Nova York: Doubleday.
- Picazo, M.** (2008). *Alguien se acordará de nosotras: mujeres en la ciudad griega antigua*. Barcelona: Bellaterra.
- Piganiol, A.** (1972). *L'Empire Chrétien: 325-395*. París: P.O.F.
- Plácido, D.** (1993). *Introducción al mundo antiguo: problemas teóricos y metodológicos*. Madrid: Síntesis.
- Salcedo, F.** (1999). "Imagen y persuasión en la iconografía romana". *Iberia* (núm. 2, pàg. 87-109).
- Silverman, D.** (1993). "Beginning Research". *Interpreting Qualitative Data. Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. Londres: Sage Publications.
- Skinner, J. E.** (2012). *The invention of greek ethnography: from Homer to Herodotus*. Oxford: Oxford University Press.
- Sorcinielli, P.** (1996). *Il quotidiano e I sentimenti. Introduzioni alla storia sociale*. Milà: Bruno Mondadori.
- Tanner, J.** (2001). "Culture and the body in classical greek religious art". *World Archaeology* (vol. 33, núm. 2, pàg. 257-276).
- Taylor, S. J.; Bodgan, R.** (1998). "Introducción. Ir hacia la gente". *Introducción a los métodos cualitativos de investigación. La búsqueda de significados*. Barcelona: Paidós Ibérica.
- Vernant, J. P.** (1973). *Mito y pensamiento en la Antigua Grecia*. Barcelona: Ariel.
- Veyne, P.** (1991). *La sociedad romana*. Madrid: Mondadori.
- Veyne, P.** (2000). *La vita privata nell'Impero Romano*. Roma: Laterza.
- Zanker, P.** (1992). *Augusto y el poder de las imágenes*. Madrid: Alianza.